

İSLÂM MEDENİYETİ

Dini, İlmî Fikir
Aylık Mecmuası

SAHİBİ

İst. Yük. İslâm Enstitüsü Mezunları
Cemiyeti Başkanı

Mustafa PEKTUT

★

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Cahid BALTACI

★

IDARE MÜDÜRÜ

Mustafa YAMAN

★

Reklam İşleri

MUSTAFA ELİFOĞLU

★

TEMSİLCİLERİMİZ

Ankara: Rıza ÖZSU

Konya: Ali MARAŞLIGİL

Kayseri: İsmail ELİUZ

İzmir: Ali ARSLAN

Erzurum: N. Tayyar TAŞ

★

Hattat - Ressam

Turan SEVGİLİ

★

IDAREHANE

Nuruosmaniye Cad. No: 8/6

Telf.: 22 46 02 Cağaloğlu — İST.

Haberleşme ve Havale

P.K. 1315 SİRKEÇİ — İSTANBUL

★

ABONE VE İLAN

Yıllık 12 sayı 40 TL.

Altı aylık 6 sayı 20 TL.

Yabancı memleketlere posta ve kırtasiye ücreti eklenir.

Her türlü reklam ve ilanlar özel tarifeye tabidir.

★

Yıl: 3 — Sayı: 31

Tarih: 1/5/1973

Dizgi — Başkı

İrfan Matbaası — İST.

Bu sayıda

	Sayfa
Selâm	
İSLÂM MEDENİYETİ	2
Medeniyetin Müşterek Kaderi	
Prof. Dr. Osman TURAN	3-6
Cehalet ve Yoksulluk Ülkesi (Şiir)	
Maruf er-Rusâfî	6
Vahyin Mantığı yahut İslâmın Geleceği	
Ali BULAÇ	7-13
Hz. Muhammed'in Yaşayışı	
Arif ERKAN	14-18
Müstesna (Şiir)	
M. Said ÇEKMEGİL	18
Kur'ân-ı Kerîm'den Cevherler ve İlimler	
Tantavî el-Cevherî	19-25
Türkiye'de Mill-Ecnebî Hukuk Mücadelesi	
Dr. Osman ÖZTÜRK	26-27
İslâm Devletinde Azınlık Hukuku	
A. Rıza TEMEL	28-32
Sultan Sancar'ın Kültür Seviyesi Meselesi	
Prof. Dr. Osman TURAN	33-37
Pedagoji Gözüyle Kur'ân-ı Kerîm	
Hüseyin VAROL	38-42
«İslâm'da Zekât Müessesesi» Hakkında	
Bekir TOPALOĞLU	43-45
Sorunuz Söyleyelim	
Ramazan ARSLANBABA	46-48

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

SELA M

Geçtiğimiz günlerin en önemli hadisesi, şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dünyaya teşriflerinin 1402. sene-i devriyesiydi.

Peygamberlik zincirinin son halkası, ilk ile sonu birleştiren altın örgüsü Hz. Muhammed'in gelişi, beşer tarihi için bir dönüm noktası ve yeryüzünde İslâm çağının başlangıcıdır. Bundan böyle Allah'ın dini, geçmiş devirlerin aksine kıyamete kadar beşer ufkundan kaybolmayacak ve bu devrin insanları peygamberlerinin «âlemlere rahmet» oluşunun hürmetine toptan tenkil hükmüne hedef olmayacaklardır. Bu bakımdan O'na, insanın inanmasını herkes şükran borçludur. Eğer O'nun bu rahmet sıfatı olmasaydı, günümüzün azgın insanlığının başına çoktan taş yağar veya bir kasırga ile meskenleri alt-üst olurdu.

Fakat ondört asıl önceki insanoğlunun nankörlüğü hâlâ devam ediyor; O'nu aramıyor, O'nun yoluna girmiyor. Bilmiyor ki, dünyanın huzursuzluğunun sebebi O'ndan uzak yaşamadadır. Ve yine bilemiyor ki O'na, dünyada muhtaç olduğu gibi ukbâda da muhtaçtır.

«Ondört asır evvel, yine bir böyle geceydi,
Kumdan, ayın ondördü, bir öksüz çıkıverdi!
Lâkin, O ne hüsrânda ki: hissetmedi gözler;
Kaç bin senedir, halbuki, bekleşmedelerdi!

.....
Dünya neye sahipse, O'nun vergisidir hep;
Medyun ona cem'iyeti, medyun ona ferdi
Medyundur O mâ'sûma bütün bir beşeriyet...
Yârab, bizi mahşerde bu ikrar ile haşret.» (1)

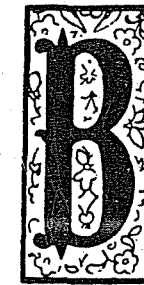
İSLÂM MEDENİYETİ

(1) Ersoy M. Âkif, Safahat, 500.

Başyazı

Medeniyetin Müşterek Kaderi

Prof. Dr. Osman TURAN

BEŞERİYETİN mâzisi ve bilhassa medeniyetlerin doğuş, yükseliş ve sükutu hakkında mütefekkirler bir takım müşterek âmiller veya hüküm ve hattâ kanunlar bulmağa çalışmışlardır, ki bu fikri emekler ve mahsülleri tarih felsefesini vücûda getirmiştir. Tarih felsefesi 18. ve 19. asırlarda çok rağbet kazanmış ve bir takım mühim mütefekkirler yetiştirmiş iken tarih ve müsbet ilimlerin çok ilerlemesi üzerine bu tefekkür sahası 20. asırda eski itibarını kaybetmiş; bu asrın başlarında G. Spengler ve ortalarında da A. Toynbee gibi çok mahdûd mütefekkir meydana çıkmıştır. Tarih felsefesi tarih ve sosyolojinin hudutlarını aşsa ve ilmî bakımdan tenkidler karşısında dayanıksız gözükebile beşeri tekâmül üzerinde bu türlü tefekkür ve çalışmalar yalnız insan tecessüsü için değil bizzat tarih ve sosyolojinin tekâmülü bakımından da lüzumlu ve ufuk açıcı olmuştur. Meselâ K. Marx tarihî maddecilik (Materialisme historique) ile tarihî tekâmülün esas âmil ve hatta kanunlarını bulduğunu, beşerin mazisi ve halinde iktisadî ve maddî sebeplerin başlıca rol oynadığını ileri sürmüştü; bir çok tilmizleri bu görüşe bağlanmıştır. Tarihin buğlak âmillerini tek ve dar bir unsura bağlayan her görüş gibi bu tez de tabii ilim karşısında iflâsa mahkûm olmuş ve ancak Marksistler arasında bir nass (doğme) hâlini almıştır, ki bu durumda artık ilim hudutları aşılmıştır. Bununla beraber bu mutaaassıp görüşün tarih araştırmalarında müsbet bir tesiri de olmuştur. Zirâ Marx'a gelinceye kadar iktisadî ilmi gibi tarihte iktisadî âmil ve hâdiselere de ciddi yer verilmemiş; tabii bu durum cemiyetlerin geçmişini küll hâlinde meydana koymağa ve aydınlatmağa engel olmuştu.

İslâm mütefekkiri İbn Haldûn, 14. asırda, medeniyet tarihinde ilk defa olarak, tarih felsefesi ve ictimaiyatın temellerini atmış; fikirleri bilhassa Osmanlı tarihçileri üzerinde büyük tesir yapmış ise de bu tefekkür takip edilmemiş; yalnız Osmanlı devletinin bekası hakkında İslâmî delillere dayanılarak onun fikirleri bazı tadillere uğratılmıştır. 20. asır başlarında Avrupa medeniyeti, azametinin en yüksek devrine erişirken ve dünyaya hâkim bulunurken aslında materyalist hastalıkları da bünyesinde taşıyordu. G. Spengler «The Decline of the West» (Garbın İnhitâtı) adlı eserini I. Cihan harbi içinde yazıyordu. Fakat garp medeniyeti ve dünya hakimiyetinin bu en parlak devrinde yaygın bir endişe duyulmamıştı. II. Cihan harbi Avrupa'yı derin buhranlara ve dünya hakimiyetini de

kaybetmeye sebep olunca A. Toynbee, bu asrın ortalarında «The Civilization on Trial» (Medeniyet Tehlikede) adlı eseri ile azgınlaşan materyalizm karşısında manevî değerlere kuvvet kazandırılmak lüzumunu meydana koymuştur. Bununla beraber materyalizme boğulan bu medeniyette ne bu fikirlerin ciddi bir tesirine ve ne de tarih felsefesinin gelişmesine rastlanmıştır.

Halbuki tarih medeniyetlerinin kaderi ile alakalı bazı müşterek unsur ve meseleler vardır. Filhakika ferd gibi cemiyet ve medeniyetler de maddî-manevî kuvvetlerin müvâzenesi ve iki ihtiyacın aynı derecede karşılanması sayesinde sıhhat ve tekâmül kazanmış; bu iki kuvvetten biri ağır bastığı zaman müvâzene bozulmuştur. Medeniyetin ve refahın yükseldiği zamanlarda maddenin gevşetici tesireli dinî, ahlâkî ve bütün manevî değerleri zayıflatmakta ve sukut da mukadder olmaktadır. İnsanın maddî ihtiyaçları aleyhinde gelişen, zarûrî ihtiyaçları asgariye indiren, dünyayı inkâr edip bu fânî hayatı sâdece ebedî değerleri ve âhireti kazanmanın geçici bir safhası sayan inanç ve dinler de cemiyet ve medeniyetleri durdurmağa ve gittikçe uyuşturup fosilleştirmeye sürükler. Meselâ eski Yunan-Roma dünyası, son devrinde, materyalist hastalıklara düşmüştü. Bu devirde ideal kalmamış; hayat zevk, eğlence ve şehvet sayılmıştı. Ahlâksızlık; çıplak kadın modası iki cins arasında hamamlarda fuhuş inkırazını yaklaştığını gösteriyordu. Meşhur Epikür'ün behimî hayatı teşvik eden felsefesi çok yayılmış; devrin yazarları bu materyalist gelişmenin medhiyesini yapıyorlardı. Bazıları da bu halî görerek dünyanın artık ihtiyarladığından şikâyet ediyorlardı.

Yunan-Roma medeniyeti bu materyalist ve ahlâkî çöküntü ile yıkılıyor; Hıristiyanlık put-perestliğe ve bu ahlâkî sukûta karşı rûhun yüceliğini hâkim kılmak için sahneye çıkıyor; insanlığı bu bayağılıktan kurtarmaya çalışıyor idi. Fakat bu yeni din ilim ve hayatı o kadar inkâr etmiş; rûhun tehakkümüne o derece kuvvet vermişti ki, Avrupa bin yıl uyusukluğa dalmış; medeniyetin yerine cehâlet ve sefâlet hâkim olmuştu. Garp dünyası İslâm dünyasına, uzun asırlar boyunca mukavemete çalıştı ise de nihâyet onun göz kamaştırıcı manzarası, ilim ve sanayi mahsulleri karşısında dayanamadı. Selçuklu devrinde şarka gelen Haçlılar, İspanya'da ve Sicilya'da müslümanlarla temas halinde bulunan Hıristiyanlar giriştikleri münasebetler ile zenginleşiyor; hem de ilim sayesinde cehâletten kurtuluyorlardı. Bu maddî ve manevî aşular sayesinde kiliseye ve manevî baskıya karşı bir isyan başlamış; Renaissance ve dinî islahat (réforme) hareketleri başlamıştı. İlim ve hayat ile Kilise ve mâneviyat arasında uzun süren mücadeleler madde-ruh arasında bir muvazenenin kurulmasına ve Avrupa medeniyetinin doğması ve yükselmesine imkân verdi. Bununla beraber ilim ile din ve ruh ile madde arasındaki cidâl, bir yandan Hıristiyanlığın bünyevî zaafı, öte yandan her medeniyet için mukadder olan materyalist inkişaf, gelecek bahislerde göreceğimiz üzere, müvazenenin tekrar ruh aleyhine bozulmasına, Avrupa'yı Roma imparatorluğunun son devrinden daha ağır bir manevî ve ahlâkî sukûta uğratmıştır. Garp medeniyeti ilim ve teknik gücü ile yüksek hayat seviyesini muhafaza etmekle beraber materyalizmin ve onun evlâdı olan komünizmin pençesinden ve Atlantik sahillerine sığınmaktan kurtulamamış; cihan-şumûl mahiyeti ile dünyanın da tehlikeli bir âkıbet ile karşılaşmasına sebep olmuştur. Bu durumda girilen bazı aklı teşebbüsler de henüz huzur ve emniyet getirmemiştir. Hattâ tarih felsefesinin mevzuu olan

bu materyalist azgınlığa karşı ne ciddi bir tefekkür hayatı doğmuş ve ne de müessir bir manevî çare bulunmuştur.

Eski Yakın-Şark kültürlerini bırakırsak Yunan-Roma, İslâm-Türk ve Hıristiyan-Avrupa medeniyetleri arasında dinî, coğrafi ve ırkî ayrılıklar yanında bazı müşterek unsurlar da mevcuttur. Filhakika bu üç büyük medeniyet de Akdeniz havzasında doğmak ve gelişmekle pek çok müşterek kültür unsurlarına bünyelerine alıp selef ve halef olmuş ve birbirlerine tesir etmişlerdir. Meselâ eski Yakın-Şark kültürlerinin Yunan, Yunan medeniyetinin İslâm ve İslâm medeniyetinin de Avrupa medeniyeti üzerindeki tesirlerinden hangisinin daha fazla olduğunu göstermek de kolay değildir. Yunan eserlerinde bu medeniyetin Mısır, Anadolu, Mazonpotamya, Suriye, Finike (alfabe) den ilim, kültür ve teknikte ne gibi unsurlar aldıklarını görmek mümkün olduğu gibi modern tedkikler de bu bilgileri çok genişletmiştir. Hattâ bu medeniyetin ilk fikir mahsulleri de Helenlere değil İyonya (garbî Anadolu) lı mütefekkirlere aittir. Yunanlı Aristo, Eflatun, Hippokrat... İslâm medeniyetinde ne ise müslüman Farabî, İbn Sînâ, İbn Ruşd de Avrupa medeniyetine o derece mal olmuştur. Her medeniyet yaşadığı veya çöktüğü zamanlarda pek çok maddî manevî unsurlar bırakır; fakat umumiyetle bunların nerede filizleneceğini ve halefini bilmez. Nitekim bugün Avrupa'da buhrana uğrayan medeniyetin hangi kıta ve milletlere intikal edeceği henüz meçhûldür.

İslâm dünyası bugün perişan bir durumda bulunmakta ve meselâ Japonya gibi bir kudret ve hayatiyete sahip bir müslüman millet henüz göze çarpmamaktadır. Lâkin İslâm medeniyeti, hâlâ yaşayan mirası üzerinde modern ilim ve tekniği aşılama kabiliyeti gösterilirse bu sâyede yeni bir hüviyetle daha kolay canlandırılabilir. Zirâ geniş coğrafya, yarım milyar aşan ve pek çok milletleri içine alan İslâm dünyası bu imkânlarla sâhiptir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına, İslâm dünyasının rehberi olan Türkler, Avrupalı olmak hevesiyle, millî kültür, din, mefkûre ve ahlâklarını sarsan tersine bir yolda hayli zorlanmış olmalarına rağmen halk kitleleri ve bir kısım aydınlar arasında henüz tarihî şuur, nizâm ve hayatiyetlerini muhafaza etmekle bu yeni İslâm medeniyetinin doğuşunda liderlik yapabilirler. Böylece Avrupa ile Yunan-Roma arasında mevcut münasebet ve şartlar ile benzer vasıtalar da şarkta tekrarlanabilir.

Bu üç büyük medeniyete, tarihî ve coğrafi irtibatları ile, daha umumî bir Akdeniz medeniyeti nazarı ile bakmak caiz görülmüş ise de bunlardan her biri, terkip den unsurları, din ve dünya nizamları ile tamamen müstakildir. Bununla beraber bunlar birbirine Uzak-Şark medeniyetlerinden çok daha yakındır. Meselâ İslâm dini Hindistan ve biraz da Çin'e girmiş; İslâm medeniyeti Altay dağlarına kadar uzanmış; Hindistan'dan ve Çin'den bir çok maddî-manevî unsurlar almış ve bunları Avrupa'ya da nakletmiştir. Bu coğrafi yakınlığa ve münasebetlere rağmen Türkistan'da yükselen İslâm-Türk medeniyeti Uzak-Şark'a değil Akdeniz havzasına bağlı kalmıştır.

Yunan-Roma, İslâm ve Hıristiyan medeniyetlerinin menşe ve terkiplerindeki yakınlığa rağmen herbirinde dinin rolü, dünya görüşü ve nizamı başlıca ayrılığı teşkil eder. Meselâ İslâm medeniyetinde dinin müsbet mevkiî çok yüksek olduğu halde birincisinde put-perestlik ve ikincisinde Hıristiyanlık böyle bir yaratıcı vazife yapamamıştır. Bu üç medeniyetin hayat ve dünyada üstünlük müddetleri de birbirine benzemektedir. Yu-

nan-Roma dünyasına mensup olanlar medeniyetlerinin inkırazı hakkında bir fikir ve endişeye sahip olmamış gözüktür. Yalnız inhitat devrinde dünyanın ihtiyarladığı ve onun çöküşü halinde Kıyametin kopacağı kanaati vardı. Müslüman mütefekkirler, Kur'an ve hadislere göre, İslâmiyetin Kıyamete kadar bâki kalacağına inanmakla beraber, muayyeniyet (determinisme) kanununu icabı, medeniyet üstünlüğü ve hakimiyetin nihayet kaybolacağı ve inhitatın başlayacağı kanaat ve endişesine de sahip idiler. Bu hususta bazı nücumî istihraç ve kehânetler ileri sürülmüş; bunlar bazan da devletlerin ömürleri ile alakalı görülmüştü. Meşhûr Arap feylesofu El-Kindî 10. asırda İslâm hakimiyetinin takriben altı asır süreceğini söylüyordu, ki bu keşif veya kehânet XIII. asırda Moğolların İslâm medeniyetini tahrip, Bağdad'ın istilâsiyle Abbasi halifeliğinin inkırazı zamanına uygun gelmiştir. Buna mukabil Abbasi halifesi Mehdî (775-785) nin müneccimi Thephile meseleyi bu devlete ve Moğol istilâsına değil İslâm medeniyeti ve hakimiyetinin parlak devirlerine göre hesap edip hüküm veriyordu. O parlak çağın 960 yıl süreceğini ve ondan sonra inhitatın başlayacağını hesap ediyordu. Bu da, 16. asır sonlarında, Osmanlı imparatorluğunun duraklama devrine tekabül eder.

Cehalet ve Yoksulluk Ülkesi

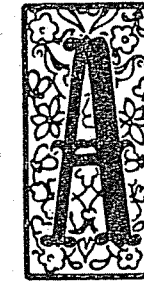
Genişliğine ülkemin, uzunluğuna baktım
Ne uzunluğu, ne de genişliği hoşuma gitti
Görmedim ülkemde şeref özelliğini
Sadece geçmişin harabeleri, silik izleri
Gözyaşlarımın arasından baktım onlara
Aralarında gözüm bitkindi
Harabeleri arasında aksın diye yurdumun
Salıverdim gözyaşımı bir nehir gibi
Mani olursan akmasına vatanım için
Bir cimri sayılırım elbetteki
Vatanım için ağladığıma şaşıyorsanız
Yakında kanım da akacaktır, iyi bilinik ki
Utanarak yaşamadım ona verdiğim sözü
Güç işlere sabrımdaya güçlüdür ne var ki
Çok sabırlı sayılır, eğer helak olmazsa
Taşırca günlüm gibi bir kimse yüreğini
Olur mu, ülkemi teselliyle unutmak
Karşılığı da yok bana, hiç bir ülkede halbuki
Üzüntüyle taşıp hayret içinde kalan
Bir kimse gibi, ben de milletime derim ki:
Geceniz ne zaman sabah olacak ey milletim
Ne zaman atacaksınız gafletinizi
Ne vakit anlatacak gayretiniz asil bir şerefi de
Ne vakit konuşamayacak şimdi kınayanlar sizi
Yol arıyorsunuz varmak için o en yükseğe
Böyle cahilken size yol var mıdır ki?..

Maruf er-Rusâfi
Türkçesi: İ. İŞİK

İlâhiyât

Vahyin Mantığı Yahut İslâm'ın Geleceği

Ali BULAÇ

SLINDA İslâm'ın geleceği bütün dünyanın geleceği demektir; başka bir deyimle bugün huzursuz ve acılı insanlığın yarınki esas tavrı veya varacağı çizgi...

Bunalımlar dünyasındayız. İnsanları fezaya kadar götüren (belki de kaçıran) asrımız, bize derin ve anlamsız bir «can sıkıntısı» ndan başka hiç bir şey veremedi. Bu temayı işleyen sayısız roman yazıldı Avrupa'da son bir çeyrek asırda. Korkunun ahtapot kolları hergün bizi daha çok bunaltmakta, rüyalarımıza kabûs gibi girmektedir. Hiç birimiz âşık değiliz artık; bütün sevdiklerimiz, tutulduklarımız uzviyetin alt-yapısını ilgilendiren alçak zevkler, yahut midemize dolan yemlerdir. Ve en fecisi şu ki, III. Dünya Savaşı zorunlu olarak sırtıtmaktadır. Evet, korkunç bir boğuşma olacaktır.

Başını elleri arasına alıp da düşünen, hüznü yüklü, içi karamsarlık dolu, yarımından güvensiz bir insan var: Asırlar boyu elde ettiğim bu serveti, bu üstün maddî zenginliği, bu medeniyeti, şehirleri, fabrikayı, telefonları asansörleri, kasaları nasıl kaybedeceğim? Ve en çok muhtarip olan, huzursuz ve perişan hiç şüphesiz ki herkesi sömürmekle emperyalizm sahne sinde şampiyonluğunu ilân eden Batılı insandır.

Fakat bunalım evrenseldir. Mesele uluslararası bir görünüm kazanmıştır. Doğulu bir yandan şahsiyetini bulamıyorken, öte yandan Batılının hegemonyası, sultanı altında inlemektedir.

Hiç birimiz memnun değiliz. Makina, sereserpe tabiata yayıldı; bütün bu imkân ve rahat asrını doğurdu ama, huzurumuzu kaybetti. Kıbrıs'ta patlayan silâh, bir Parisliyi, Orta-Doğuda en ufak bir sürtüşme bir Amerikalıyı derin derin ürkütmekte, korkutmaktadır.

Hiç bir müşahhas olay sürekli değildir. Madde hareket halindedir; olaylar arasında sebep-sonuç (dedermist) bir münasebet vardır. Mücerret güç ve ilham almayan nesnelere zaman ve ortam içindeki pozisyonları geçicidir. Medeniyetlere temel vazifesini gören bu kanun, bugün netlikle, kesinlikle gerçeğini anlatmaktadır. Hareket kanunu gereğince enerjinin tükendiği yerde maddenin ölümü başlar. Bu medeniyet madde üzerinde kurulmuştur. Sürekliliği, taşıdığı enerji ve hareket kabiliyetiyle orantılıdır. Hiç bir zaman mücerret olamadı, daha doğrusu ruhtan ilham gıdalanmadı; bilâkis aşırı ve müfrit ruhçuluğa (ruhbanlık anlayışı) karşı çıkarken topyekûn ruh ve mâna gerçeğini inkâr etti; katlaşıp dar sınırlar içinde materyalistleşti.

Bugün insan yozlaşmış, laçkalışmış, makinalaşmış tükenmiştir. Ruhu yoktur veya esirdir. Yeni bir çıkış yolu aramaktadır. Kendine doğru giden, gerçeğini ve özünü inkâr etmeyen, sonsuz ve sonsuz bir düzen peşindedir. İnsan açtır, susuzdur ve şaşkındır. Kendi beşerî zekâsıyla kurduğu bu düzene karşı çıkabiliyor artık. Protesto ruhuyla dolu bir halde kutlu isyan bayrağını aramaktadır.

Her isyanın bir mantığı vardır. Bu mantık ya fizikî kurallarla biçimlenmiş, yani beşerî ve insan gücüyle çevrelenmiştir; yahut da bilgilerimizin ötesinde, beşer üstü, metafiziği de içine alan, evvelsiz ve sonsuz bir kudretin en üstün zekâ örneği, ilâhî, yani doğrudan doğruya vahydir. İşte medeniyet yeni ufuklar ararken mutlaka ve mutlaka vahy mantığına muhtaçtır. Bu mantığın kurallarıyla isyanını başlatmazsa eninde sonunda yenik ve perişan düşecektir. Hiç şüphesiz, insanın geleceği, vahyin mantığına göre kendini, zihnini ve hayatını ayarlamasıyla sınıksız alakalıdır. Dolayısıyla İslâmın geleceği de bundan başkası değildir.

Buna göre vahyin mantığını kim bulacak? Daha doğrusu kim İslâm'a dönecek- Yani öncelik tercihini yapabilecek şanlı kimdir?

İşte bu sorular bizde cevap bulursa mesele çözümlenir. Bize göre bu üç yolludur:

1. Batının uyanışı,
2. Bilimsel Gerçeklik,
3. Doğucu-İslâmcı kitlenin dönüşü.

Aynı şansa sahip olmamakla beraber her üç yolla da usullararası bir İslâm devriminin olması mümkündür. Her üçünü de ayrı ayrı tetkik etmeden önce şunu da ekleyelim: Zaman ne kadar geçerse geçsin bu devrim kesindir, kaçınılmazdır. Çünkü dünya olarak, topyekûn bir iflâsın beşiğindeyiz. Boş silâhlarla sınırlar korunulamaz, petrolsüz arabalar çalışamaz, ruhsuz insanlar uzun zaman yaşayamaz. Bu devrim matematik bir rakam, istatistik bir sonuçtur.

Eğer bir savaş sonrası olursa çok yazık olacak, savaş öncesi olursa insanlık huzur ve aşkı bulacaktır. Savaş sonrası olması, Batıdan Haçlı ordularının, Doğudan Moğolların istilâsından, talan ve katliamından sonraki sıfırdan başlayan Osmanlı medeniyetinin kurduğu Osmanlı medeniyeti misali; savaş öncesi ise köhnemiş, pörsümüş ve kokmuş Avrupa. Ortaçağına bir çıkış yapan Rönesans medeniyeti misâli... Temennimiz savaş öncesi bütün insanlığın kendine çeki düzen vermesi, ihtiraslarını, çılgınlıklarını dizginlemesi, bu bunalım asrına bir son vermesidir.

1. BATININ UYANIŞI :

Başlangıcından beri Batıda ihtilâl ve çarpışmalar hakimdir. Belki de bu, sırtını vahy gerçeğine çevirmiş Avrupalı insanın kaderidir. Feoda-

lite toprak düzeninin ırgat ve derebeyi farklılaşmasından sonra sanayi ihtilâli bu sefer işçi-patron düşmanlıklarını getirdi. Aslında değişen önemli bir şey yoktu; sadece üretim araçları değişmiş, tüketim hakkı ve üretim faaliyetleri yine asıl sınıfın, yani derebeyin uzantısı olan patron sınıfın tekeline geçmişti. Kapitalizm, işçi ve köylü hakkını müstebit kral ve insafsız kiliseye karşı savunan okumuş-yaşmış burjuvanın idare sistemidir. İhtilâlden sonra fabrikalar hızla kuruldu; köy ve kasabalar boşaldı, sadece bir işçi kitlesi doğdu. Bu sefer, kral ve kilisenin yerini burjuva, patron almıştı.

Bu da zulümdü, insafsızlık ve haksızlıktı. Ezilen, çığnayan bu sınıf daha fazla dayanamadı ve 1848'de çakı kemiğe varınca Marx'la fırtına koptu: Sosyalizm. Haksız ve dengesiz bir düzene, en az onun kadar haksız ve dengesiz bir düzen karşı koydu. Kapitalizmde kutsallaştırılan burjuva ferdi, insan kişiliğinde sosyalizmde reddedildi. Umumî kaynaklardan başka genel bir devletleştirme, bir tapulaştırma ileri sürüldü.

Derin ve köklü bir bunalımı bir başka derin bunalım bastırmak istiyordu. Bazı kesimlerde başarı kazandı. Batının boğuşması, bu sınıflar çatışması doğrusu çok yamandır. Böylece Batı ikiye bölündü.

Bizim konumuz açısından da vahyin mantığına dönüş Batıda bu iki ayrı blokla da mümkündür:

a. Batıcı Demokratlar: Kurdukları Kapitalist düzen İslâmı taban tabana zıttır. Materyalist temellere dayandıkları müesseselerin hiç biri bugün mutluluk getirmiyor. Fakat bu toplumlara hâkim olan hür düşünce anlayışı, bir gün tarihî taassubu aşabilirse, başka düzenlerin varlığını da onlara hissettirir ve hiç olmazsa eleştiri bir gözle İslâmî tartışma konusu yaparlar. Ancak bunlar lâiktir. Hakkın değil, halkın iradesine güvendiklerini söylerler ama, demokrasileri burjuvazidir, hiç bir zaman aristokrasilikten sıyrılmadı, aristokrasiliğe bir karşı çıkış olduğu halde. Kendilerini ana-yasa yapma hakkından muaf tutmaları ve hele bu selahiyeti meta-fizik esaslara dayatmaları ümidimizi kıran engellerdir. Ancak yine de zaman zaman bazı Batı ülkelerinde faiz nisbeti % 1'den % 0'a iner ve zekî iktisatçılar İslâm'ı hatırlarlar. Bununla ilgili bir çoklarının İslâm'a çağrı yaptıklarını da unutmamak lâzımdır.

Böyle bir devrimin çok çok olacağı muhakkaktır. Çünkü maddî değerleri ikinci plâna almak, ruh üstünlüğüne inanmak, akli Allah'ın emrine sunmak ve fabrika imalâtını bir noktada dondurup dünyada pazar yaratmak için hile ve anarşiden, savaş fikrinden vaz-geçmek Batı komradörlerinin kolay kolay kabullenemeyeceği şeylerdir. Hele asalet taslamaktan vazgeçip burjuvaziliğinden, rezil ve sefih yaşantısından utanıp yaptığı haksızlıklara pişmanlık getirerek, fakir ve ezilmiş halk sınıfıyla kendini aynı dengede görmek isteyeceği olduğu şüphelidir. Ama yine de insan fitratan gerçeğe ve hidayete muhtaçtır. Hakikatten uzak düşünce hatasını anlar. Batılı insan hatasını anlamıştır; ama tamiri hususunda hiç bir ciddi fikre sahip değildir. Ümidimiz, bu bulanık tarih çizgisinde hata noktasını İslâm'dan tamamen yoksun olduğu gerçeğine varmakla olsun.

İslâm'ın Batıda daha çabuk anlaşılıp yayılacağı fikri son asır İslâm dünyasında yaygındır. Hattâ bunun için çalışmalar yapan ve yurtlarını terkedip Avrupa'ya yerleşenler de oldu. Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Muhammed Hamidullah'ta bu fikirleri görebiliriz. Muhammed İkbal ve Mehmet Akif'te de hiç olmazsa İslâm gençlerinin belirli bir süre için Batıya gidip ilim öğrenmeleri fikri vardır. Oysa her iki fikirde, çışkılarından günümüze kadar büyük bir semere vermedi. İlmî metod ve

teknîğin tekâmülünü öğrenmek bakımından bir dereceye kadar bu fikir saygıdeğer olabilir ama özellikle İslâmî bilimleri tahsil etmek, sosyoloji, psikoloji ve tarih gibi ilimler hakkında metod bulmak için Avrupa'ya gitmek son derece hatalıdır. Çünkü oranın ilimlerine hâkim olan bilimsel metod da o ilmin temelinde yatan düşünceden bağımsız değildir. Buna göre ilmî metodlarımız da Avrupa ilmî metodlarından ayrı olacağından düşüncemizi ancak kendi kültür kaynaklarımızda bulabiliriz? Yoksa bunun ötesinde Avrupa ancak bir aşağılık kompleksidir.

b. Komünist-Sosyalist Blok: Demirperde ülkelerinde İslâmî hareketi düşünmek çok tuhaf geliyor insana. Oysa Batıcı sol dünyanın İslâmî ile tanışması Batıcı-Demokratlardan daha üstün bir şansa sahiptir. Aralarındaki felsefe ve düşünce ayrılığı bir yana tatbikata hakim olan düzen ve iktisadî doktrin İslâm çizgisine çok yakındır. Bu blok'un yapması icap eden en büyük aşama sosyalizmden Marxizmi ayıklayıp o yörenin geleneklerine uydurması, ikinci aşama da vahye ulaşmasıdır. Ancak bu çok zorlu ve hattâ imkân dışı görünüyor. Bir kere çıkışını şekillendiren düşünce ruha ve kutsala cephe almıştır. Marxizmi soldan ayıklamak ise sistemi bir mânada çözmek anlamına gelir ki solun geri kalmış dünya halklarında kökleşmesinin en büyük sebebi de düzenli bir sisteme sahip oluşudur.

Ama şunu da kesinlikle biliyoruz ki sosyalist-dünyada da huzursuzluk ve sürtüşmeler başlamıştır. Hele Çin ile Rusya'nın sınıfsız toplum ideallerine rağmen satışması bu fikrimizi pekiştirmektedir. Bizim lehimize sosyalist ülkelerde işleyen tek bir durum varsa onların Batıya ve emperyalizmine karşı çıkış yaparken onu şekillendiren medeniyet ve zihniyete de savaş açmalarıdır. Aslında onlar, bu medeniyeti tenkit ederken, onun yerini tutacak bir materyaller dizisine sahip değiller; kaldı ki hukuk, iktisat ve sosyal hayata Marxizmi yerleştirmek bugün imkânsızlaşmıştır ve liberal hareketleri doğurmuştur. Eğer sosyalist ülkeler Batı medeniyetine, felsefe ve dünya görüşüne tepki gösterirken, düzenleri ile İslâm arasındaki muşahhas ve sathî benzerliklere de dikkat edip ruha ve öze hareket edebilseler, işte o takdirde bir İslâmî devrim de başlamış olur. Faizin, ihtikâr, devletleştirme ve toplumculuğun her iki düzende de ortak olması sosyo-ekonomik hayatın zaruretidir ve sosyalizm bunun suuruna varmıştır. Bunun yanında içkiye, kumar, şans oyunları, piyango, serbest ve aşırı rekabet ile sınırsız hürriyetin gereği olarak ileri sürülen eğlenceye de müsamaha göstermeyişi doğrusu sevindirici bir harekettir ve İslâma yaklaştıran noktalardır. Fakat az önce de belirttiğimiz gibi sömürü ve felsefe anlayışı yüzde yüz çatışktır. Sosyalist ülkelerdeki devrimin stratejisi, ancak sosyalistlerin, bu sosyal düzen içinde de bunalıp Kapitalizme olan kin ve düşmanlıklarını korumak şartıyla yeni bir çıkış noktasına ulaşmaları ve ruhun gerçeği ile Allah'ın varlığının gerekliliğini idrak etmeleri merkezinde tespit edilebilir. Aksi halde böyle bir şeyden bahsedilemez.

İslâm âleminde tekelciliğe ve Kapitalizme yapılan çıkış, eğer Marxizmin dünya görüşünü ve felsefesini sosyalizmden ayıklayabilir ve coğrafyasının tarih geleceği kalıbına dökülebilirse o takdirde de buna sosyalizm demenin anlamı kalmaz. Yine de kavramın kendisi değil, taşıdığı mâna ve dünya görüşü ile getireceği şeyler mühimdir. Suriye'de Mustafa Sibaî ve Libya'da Kaddâfi bu görünüm içindedir. Muammer Kaddâfi sosyalizm adına ihtilâl yapmasına rağmen, bugün tamamen İslâmî bir pozisyona girmiş bulunmaktadır. Bunlar sosyalizmi bir sistem ve dünya görüşü değil, kavram ve İslâm toplumculuğu olarak kullanırlar.

2. BİLİMSEL GERÇEKLİK :

En uzak ve en yakın bir ihtimal de ilmin vahye varacağıdır. Uzak oluşu şundan ileri gelir ki: Bugünkü ilme yataklık yapan felsefe ve zihniyet İslâmî ile hiç bir şekilde bağdaşmaz. Çünkü kendisine özenip de sahip olmadığımızdan dolayı aşağılık duygusuna kapıldığımız ve bundan dolayı tarihimizi ve ecdadımızı suçladığımız (ki bu fikir müslümanlarda da çok yaygındır) ilmî burjuva sınıfı doğurmuş ve yine burjuva zihniyeti bu duruma getirmiştir. İlim, denirken hemen aklımıza, fabrika, silah, atom, feza ve nükleer ve bakteri geliyorsa bunun suçlusu burjuvadır. Batıdır. Bir saat zarfında dünya imha edilebilir, kıtalar arası füze pek kısa bir zamanda her şeyi tarûmâr edebilir; ama ilim insanları doyurmak, açların, susuzların, ışksızların ıstırabını dindirmek, 20. asır insanına ruh sükûnetini vermek imkânlarına sahip değildir. Gerçek müslüman bugünkü ilimden Allaha sığınır. Emperyalist devletler daha çok sömürmek için ilmi bu kadar yozlaştırdılar, sadece vurucu silâhlara sıkıştırdılar. Bu bir cinayettir. Fezaya daha çok maden bulmak, altın ve petrol keşfetmek, yahut hiç olmazsa dünyaya hakim olmak için bir yer, dünya dışında bir mevki bulmak gayesiyle çıkıldı. İnsanlığa hizmeti, faydası nedir bu çabanın, bu ilmî inkişafın?

Bu açıdan bakıldığında bilimsel gerçeğin İslâm gerçeğine ulaşması imkânsızdır ;zira bakış açısını değiştirmesi, ilme ve evrene başka bir gözle bakması, Allahın yüce varlığını, engin kudretini müşahede etmek için bakmalıdır. Eğer ilme bu fikir hâkim olursa pek kısa bir zaman içinde İslâma dönüş hızlanacaktır.

Bugün bu yolda büyük çalışmalar vardır. Gerek Avrupa ve gerekse Amerika'da bir çok âlim bu yolda eser vermektedir. Kâinata ve hayata bir Allah fikri hakimiyeti olmaksızın, üstün bir otoriteden yoksun toplumların uğradıkları sarsıntı ve bozukluklar birinci derecedeki kaliteli ilim adamlarınca anlaşılmıştır.

Feza seyahati büyük şeyler getirebilir. Uzayı dolduran sayısız gök yıldızları, bir çok güneş sistemleri ile bunların arasında mevcut bulunan ahenk ve temelde yatan kudret ve kanun ilmin konusu olursa elbette insanlığın kurtuluşu pek uzakta olamaz.

Peygamberimiz (s.a.) «Allah'ın onsekizbin âlemi vardır, dünyamız da ondan biridir.» der. Bu hadîs büyük bir hakikat taşır. 18.000 âlemin statik olarak birbirinin aynı olması düşünülemez. Son ilmî araştırmalar gök cisimlerinin birbirine benzemedikleri, birisinde bazı hayat işaretleri bulunurken diğerinde olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Arasına gözükken meçhûl gök-cisimleri de bize başka gezegenlerde hayat olduğu fikrine götürür. Nitekim Merih henüz keşfedilmemiştir. Allah iradesinin oralara hakim olduğu ve bu iradeye dayalı üstün medeniyetler olduğu mantıkî bir yol ve düşünüş olabilir. Kaldı ki fazla uzağa da gitmeğe hacet yoktur. Hücre faaliyetleri ile ruhî faaliyetler, rüyalar ve tıbbî neticeler bizi Allah'a götürücüdür. Gerçek bir ruh labratuarı mutlaka gerçeğe varamaz mı? Parçalanıp analize edilen bir hücrenin tekrar aynı şartlar ve metodlar dahilinde sentez edilmemesi; zigotun teşekkülü esnasında kız ve erkeğin teşekkülünü tayin eden (x) veya (y) nin bilinmez bir kuvvetçe seçilmesi henüz çözülmemiş sırlardır. İlimin ve evrenin izahında tesadüfî kaldırmanın zamanı gelmiştir. Bilinmez, meçhul ve tesadüfte ısrar etmek ilme yakışmaz artık.

Bu sırada ilmin mecrasını Kur'ana çevirmek isteyenlerin içine düştükleri hataya da parmak basalım. Kur'an, kendi ifadesiyle de anlaşıldığı

gibi bir hıdayet kitabıdır. İnsan ve insanlararası ilişkileri düzenlemek ve insanı Allah'ın huzuruna ak yüzle çıkarmak için gönderilmiştir. İlimle onda fizikî, kimyevî, biyolojik veya tıbbî şeyler aramak son derece hatırdır. Bir kısım müslümanlar Kur'anı, neredeyse bir müsbet ilim kitabı haline getirecekler. Ayın keşfi, petrolün çıkışı, buzdolabı, tren, gemi, uçak, televizyon ve bilmem daha ne icatların Kur'anda ne işi var! Kur'an bazı ilmi işaretlerle ilerden haber verebilir, ama asla filan şeyin icat edileceğini söylemez. İlim, Kur'anda bu gibi maddî şeyleri aramakla değil, engin tabiata ve sonsuz kâinata yönelmekle, Kur'an düşüncesi ve fikrinden hareket etmekle ancak İslâm'a hizmet edebilir. Tahminimce bizi bu fikre götüren şey yine hepimizde az-çok bulunan aşağılık duygusudur.

3. DOĞUCU-İSLÂMCI KİTLENİN UYANIŞI :

İşte bütün ümidimiz bu kitlenin uyanışındadır. İnsanlığın kurtuluşu, dünyanın atom belâsından emin oluşu, fezanın tevhîd gayesiyle keşfi, sosyal dayanışma, ferde hürmet eden toplumculuk, fakir ile zengini dengeye getirecek ancak ve ancak bu kitledir. Bu kitle, şerefle, vecd ve imanla, ruh ve akılla, kısaca kendinden emin, hastaliksız, İslâm ve Kur'anla dünya sahnesine çıkacak, madrabazların sahtekârlıklarını bir bir gün ışığına dökülecektir. Bu kitlenin isyanı kutludur, çünkü doğrudan doğruya vahyin mantığından hareket eder. Savaşacaktır; aydınlık getirmek, nur saçmak, cihad için... Sömürücü değildir, emperyalizmden nefret eder, kapitalizmi topraklarından kovmuş. Komünizme iman seddi çekmiş, sosyal, medenî, ileri, dünyaya ve insanlığa açık, kompradorluktan, zampradorluktan uzak, insana hürmetkâr, renk, ırk ve coğrafya taassubunu yenmiş, inanmış, sevmiş ve bağlanmış olarak, birlik ve beraberlik halinde bütün imkânlarıyla kutsal cephede savaş verecek, tarihin loşluklarında terkedilen değerlere yapışarak yeni ve evrensel medeniyetini kuracaktır.

Bu medeniyette kin yoktur, intikam ve nefret, barut ve kan, ateş ve aklık, soğuk ve çıplaklık yoktur. Eziyet, ıstırap, yokluk, ihmal ve unutulmuşluk bu medeniyetin kıyısından geçmez. Kaynağını Allah'tan kuvvetini, ilhamını Allah'tan, örneğini üstün insan peygamberden alacak, hedefini, gayesini yine Allaha ve Peygamberine yöneltecektir. Ne mutluluk!..

Ve de ne kadar güç!..

Kapitalist ve Komünist blokların dünyayı sömürüp hakimiyetlerini perçinleştirmek için yarışa girdiği bir asırda sanki hayâl âleminde yaşamış gibi hayattan ve hakikattan uzak yaşayan, şuarsuz ve zavallı tek millet varsa o da dünya müslümanlarıdır. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarını emperyalist devletlerin elinden alıp siyasî ve iktisadî baskıdan kurtulmasını bağımsızlığa ermenin şuuru henüz İslâm dünyasından uzaktır.

Müslümanlar ancak Kur'an çağrısına kulak verdikleri müddetçe başarılı olabilirler. İki dünya önünde durmak pek kolay bir mesele değildir. Bunun için müslümanların bütün alışkanlıklarından kurtulması, hayat biçimlerini, iman, fikir ve İslâm anlayışlarını değiştirmeleri şarttır. 750 milyon, koca bir kitlenin böylesine sefil, zayıf, güçsüz ve kopukluk içinde oluşu yürekler acısındır; İslâmın izzet ve şerefine aslâ yakışmaz.

İslâm ya vardır ya yoktur. Üçüncü bir ihtimal aklın prensipleri dışındadır. İnsanlar da ya müslümandır, yadeğildir. Müslümanlığımız ise Kur'an ve Sünnetin özünden gıdalanmıyorsa hiç bir değer ifade etmez. Bölge, coğrafya, kan ve ırk üstünlüğü cahiliye geleneklerindedir. Soya

dayalı müslümanlık biyolojik materyalizmdir. Türk, Arap, Pakistanlı ve Endonezyalı ile Berberî milletleri arasındaki uçurum doğrudan doğruya milliyetçilik taassubudur. İslâma ve Kur'ana dönük olduğu sürece milliyetçilik saygı değerdir.

İslâm kitlesinin paramparça olması elbette emperyalizmin Doğudaki yararına işleyen bir faaliyetidir. Sömürücü ülkelere karşı çıkarken işe kökten ve temelden başlamak lâzımdır. Bunun için de müslümanların şahsiyetini bulmaları şarttır. Şahsiyet demek, her yönüyle başkalarının baskı ve hayranlığından kurtulmak demektir. Siyasî alanda yapılan karşı çıkış, eğer kültür ve iktisat düzenine de sığarmıyorsa ne mâna taşır?

Doğucu-İslâmcı kitlenin uyanışı 20. asrın başlarında bir kaç idealist tarafından başlatılmak istendi. Akif ve M. İkbâl bunun ileri gelenleridir. Ancak akim teoride kaldı. Strateji iyi tespit edilmişti, gâye kutsal ve hedef büyüktür. Yıllar geçtikçe batıya olan zaaf silinmedi, bilâkis kökleşti ve hastalık halini aldı.

İslâm'a, müslümanlardan başka kimse hizmet edemez. Dünyanın kurtuluşu sömürücü olmayan hak ve adalet için çarpışan, Allah'a ve peygambere inanan, İslâmdan güç ve kuvvet alan, tarihine ve atalarına saygılı bir kitlenin iktisat, kültür, sosyal ve ruh sahasında bir kuvvet olarak doğmasına bağlıdır. Hayatın her noktasına uzanan İslâm'ı yeniden yorumlamak, içtihat kapısını ehliyetli ellerle açmak kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Ötesinde çözüm düşünülemez.

Gelişen ekonomik ve sosyal olaylar, fabrika ve teknik ile ruhî ıstırap ve acılar karşısında vahyin mantığını bulmadıkça hiç bir hareket yapılamaz. Kaldığı İslâm henüz ilmin münakaşası bile değildir. Aydın tabaka tarafından reddedilmiştir.

Bugünkü müslümanlar ellerindeki malzeme ile vakti çoktan geçmiş klasik fıkıh usülleriyle, pörsümüş Aristovari kıyaslarla toplum yönetmezler. Değişmeyen Kur'an ve Sünnetin olduğu gerçeğine varıp fıkıhın mütecedditliğinden yararlanıp bütün mûtehitlerin içtihatlarını tekrar gözden geçirmeli, kendilerine has bir metodla ciddiyetle yeniden hayat ve olaylara eğilmelidirler. Daha bütün iktisadî, ahlakî, hukukî ve ibadet konuları fıkıhın gerçevesinden kurtulamamıştır. Yeni düzenin ne olursa olsun Kapitalizm ve Komünizmden apayrı olması, müslümanların bu fakir, sınıflı, dengesiz ve gayr-ı eşit durumlarına bir son vermesi ilk planda şarttır. Ne Kapitalistçe yaşamak suretiyle müslümanlık ne de Sosyalistçe servet dağıtımı İslâm'a uygundur.

Üçüncü bir dünya gücüne muhtaçtır.

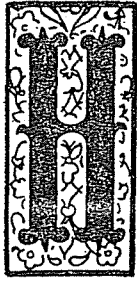
Bir kısmı zengin, serveti tekelinde biriktirmiş, yabancı sermayeye göz yuman, fakirinden habersiz, zevkine düşkün, nefesini azıtmış, tarihine karamsar bakan; bir kısmı ezilmiş, çignenmiş, temel ihtiyaçları karşılanmamış, aç-çıplak, bîlâc, sefil; Batı hayranlığından, sosyalizm aşkımdan, kendine güvensiz aydın tipi ve bugünkü İslâm kitlesiyle bu darınlık, bu kırgınlık, bu düşmanlık içinde üçüncü bir dünya gücüne müslümanlar kavuşamaz.

Tarihine tenkitçi bir gözle eğilmeli, geçmiş toprak ve toplum düzenini eleştirmeli, atalarımızın çıkış noktasını tespit etmeli, en az Kapitalizm ve Komünizm ayarında, hattâ onlardan da üstün bir iktisat ve hukuk sistemine sahip olmalı, vahye dayalı kültürü eğitimde esas tutmalı, cihat ve şehadet aşkıyla kavrulmalıyız.

Başka çıkar yol yoktur.

Hız. Muhammed'in Yaşayışı

Arif ERKAN
Çorlu Müftüsü

ER müslüman Peygamberini kendine örnek edinmeli, ona göre yaşamalıdır. Çünkü Yüce Allah Kur'an-ı Keriminde: «Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allahı çok anan kimseler için Resûlullah en güzel örnektir.» (1) buyurmuştur.

Şu halde, her mümin kendi peygamberinin yaşayışını, hiç olmasa ana hatları ile bilmelidir.

Bu hususda ihmal insanı cehalete götürdüğü gibi, yanlış anlamlar da insanı delâlete götürür. Maalesef, Peygamberimizin (s.a.v.) yaşayışı, bazı kimseler tarafından çok yanlış anlaşılmış; bir hırka bir lokma zihniyetli insanlar ortaya çıkmıştır. Bu hususda aşırı giden bazı kimseler, kendilerini zâhid veya sofî diye adlandırmışlar ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşayışını taklid ettiklerini söylemişlerdir. Halbuki aşağıda göreceğiz ki Peygamberimiz hiç bir zaman, onlar gibi, zühd'de aşırı gitmemişlerdir. (2)

İslâm Peygamberi tam bir zâhid değildir. Çünkü o, bazan bir zâhid hayatı yaşadığı gibi, elinde bulunan bütün meşru dünya nimet ve lezzetlerinden de, mutedil şekilde nasibini almayı ihmal etmemiştir. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Keriminde: «Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve tertemiz olarak yeyin.» (3) Başka bir âyette: «Allah'ın sana vermiş olduğu şeylerle âhiret yurdunu elde et, dünyadan da nasibini unutma.» (4) buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) bir hadis-li şeriflerinde: «Bana dünyanızdan kadınlar ve güzel kokular sevdirdi, benim gözümün nuru ise namazdır.» buyurmuşlardır. (5)

Müslümanlık, Hristiyanlık gibi dünyaya sırt çeviren bir zühd dini değildir. Şüphesiz İslâm, ehli için, bir bakıma zühde giden bir takım yasaklar ve şartlar koymuştur: Ramazan orucu, her gün kılınması her müslümana farz olan beş vakit namaz, Beyt-ullah'ı hac, domuz etinin ve şarabın haram kılınması... v.s. Fakat o, müslümanlara dünyadan, meşru şekilde, nasiplerini almayı ve Allah'ın kulları için yarattığı ziynetlerden ve en temiz ve en güzel rızıklardan faydalanmayı da tavsiye eder.

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) zühdi hayatını ve yaşayışını tasvire geçmeden önce, devrinde yaşamış arapların manevî hayatlarına kısaca bir göz geçirelim.

İSLÂM ÖNCESİ ARAPLAR :

Hız.

Şüphesiz, İslâm'dan önce bazı arapları zühd hayatına sevk eden bazı harici tesirler vardır. Biz, Hristiyanlığın, İslâm'dan önce Arap Yarımadasının kuzey kabileleri arasında yayıldığını ve araplardan çoğunun Hristiyan dinini inanlarından ve onun âyin ve ibadetlerinden —az ve sathî de olsa— bir şeyler bildiklerini biliyoruz. Câhiliyet şiirinde, Hristiyan râhipleri hakkında vârid olan işaretler, çöl araplarının bu râhipleri yücelttiklerini ve çölde yürürlerken, gecenin karanlığında, onların manastırlarından çıkan ışıklarla yollarını bulduklarını gösterir.

İslâm öncesi şâirlerinden İmru'ul-Kays bir şiirinde diyor ki:

«Arkadaş, şu yüksek ve tepesi taş gibi yuvarlak bulutta el hareketi gibi oynayan balkıyı görüyorsunuz?»

İşte ben sana onu gösteriyorum. Onun ışığı, bir keşişin bol zeytin yağına fitilini batıracağı çerağı gibi etrafı aydınlatıyor.» (6)

Hız. Muhammed zamanında yaşamış bazı araplar bu hristiyan zâhidlerin kısmen tesiri altında kalmışlardır. Bunlara, tek Tanrıya inandıkları ve İbrahim'in tevhid dinini aradıkları için hanifler deniyordu. Bazıları zühd ve nefis mücâhedesini seçmişti.

Arabistan'ın orta tarafları ile Hicaz'ın Mekke çevresi, coğrafi durum itibariyle diğer kavimlerle temasa elverişli bulunmadığından, buralarda oturanlar başka dinlerin tesiri altında kalmamışlar yani bu dinlere girmemişlerdir. Fakat ticaret ve diğer vesilelerle yaptıkları yolculuklarda bu dinler hakkında az çok malumat edinmişlerdir. Yarımada'nın Kuzey-Batı ve Kuzey-Doğu mntıkaları ile Güney tarafının dinî mukadderatı ise böyle olmamıştır. Buralarda oturan Araplar, Sâbiilik, Yahudilik, Hristiyanlık ve Brahmanizm gibi komşu kavimlere ait dinlerin tesiri altında kalmışlar ve bunlardan birine girmişlerdir. (7)

Hız. Muhammed'den önce putperestliğin değersiz bir mezheb olduğunu kabul edenler de vardı. Bunlar, Hız. İbrahimi'n Tanrı'nın birliği inancının iadesini istiyorlardı. Bunların başları Medine'de Ebu Umeyr, Taif'de Umeyye İbn Salt, Mekke'de Varaka bin Nevfel, Ubeydullah bin Cahş, Osman İbn Huveyris, Zeyd İbn Amr ve İbn Tufeyl idiler. Tarihde ashabdan 12 sinin hanif olduğu rivâyet ediliyor. (8)

Eski müverrihlerden İbn İshak'a isnadla İbn Hişam'ın nakl ettiği hanifler menkıbesi meşhurdur: «Kureys her yıl belli bir günde putlarından birinin etrafında toplanarak şenlik yapar, şerefine kurbanlar keser, derin bir tazim duygusu ile çevresinde dolaşırlardı. Kureys'in alışıldığı üzere bu âyini yerine getirdikleri günlerden birinde Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr adında dört kişi birleşip bir kenara çekildiler. Birbirlerine görüyorsunuz ya, kavimimiz sapıklıkta kalmışlar, babaları İbrahim'in mezhebini unuttular. Biz de onlar gibi görüp işitmeyen, hiç bir iyilik ve fenalığa kâdir olmayan bir kaya parçasının etrafında dönebiliyoruz? Biz kendimize bir din arayalım, dediler. Bunun üzerine memleketlerini terk ederek her biri bir tarafa dağıldı. Hanif dinini aramaya gittiler.» (9)

Egânî adlı kitabda Hız. Muhammed'in bu haniflerden Zeyd'e tesâdüf ettiği ve onunla görüştüğü rivâyet ediliyor. Zeyd Hira dağında otururdu. Hız. Muhammed'in bistetinden 5 yıl önce orada öldü. Hız. Muhammed de Ramazan'ı Hira dağında geçirirdi. Cebrâil kendisine ilk vahyi getirdi. (10)

İbn İshak'ın rivâyetine göre kavmine, «Müslüman oldunuz mu?» ya-
hut Allah'a teslim oldunuz mu?» sözünü ilk söyleyen Zeyd ir (11)

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed zamanında Arabistan'da bulunan
dinleri şöyle sıralıyor: «Evet, İman edenler, Yahûdiler, Sâbüler, Nasrâ-
niler, mecûsiler, Allaha eş koşanlara (put-perestlere) gelince, Allah ka-
yamet günü bunların arasını mutlaka ayıracaktır. Çünkü Allah her şeyi
haklı ile görüp bilendir.» (12)

Tarihî kaynaklara göre, Hz. Muhammed'in ailesi Mekke halkı gibi
umumiyetle putperest idi ve hacılara mukaddes zenzem suyu dağıtmak
v.s. gibi bazı vazifelere bakıyordu. Kâ'be'nin yeniden inşasından beri
Hz. Muhammed'in ruhî hayatında bir uyanış görülmektedir. Evvelce
büyük babası Abdulmuttalib, Ramazan ayında Hıra mağarasına çekilirdi.
Bu hayat Hz. Muhammed'e de câzib geldi ve orada ruhunu teskin imkânı
buldu. Her sene bütün Ramazan ayını Mekke civarındaki bir mağa-
rada tefekkür ve zâhidlikle geçiriyordu. Bazan kendine lâzım olanları
bizzat almaya geliyordu. Yolunu şaşırın yolcularla elindeki az bir ye-
meği paylaşıyordu. Bu inzivadan dönüşte, evine gitmeden Kâ'beyi ziyâ-
ret ediyor, yedi defa tavaf ediyordu. (13)

Buhârînin şerhi, Aynî, bu konuda şöyle diyor: «Peygamberin Hıra'
daki ibadetinin şekli sorulursa, bunun tefekkür ve ibretten ibaret ol-
duğu cevabını veririz.» (14)

İslâm mutasavvıfları Hz. Muhammed'in Hıra dağındaki bu hayatını
taklid ettiklerini söylerler. Halbuki sofilerin inzivası ile Hz. Muham-
med'in Hıra dağındaki hayatı arasında bazı farklar vardır. Hz. Muham-
med, bir âbid veya sofi sıfatıyla değil, daha çok, hakkı bulmaya me-
raklı bir mütefekkir sıfatıyla ve halkı doğru yola sevk etmek çarelerini
bulmak için Hıra dağına giderdi. Mutasavvıflardan çoğunun ise halkı
doğru yola sevk etmek gibi bir gayeleri yoktur. İkinci bir husus: Hz.
Muhammed'in inzivası, kendisine hakikat (vahy) geldikten sonra niha-
yet buldu. Halbuki bazı mutasavvıflar devamlı inzivaya çekilirler.

Bazı müstesrikler tarafından ileri sürülen diğer bir iddia da şudur.
Mekke devrinde genellikle bir zâhid hayatı yaşayan Hz. Muhammed'in
zühdden vazgeçip sonraları dünyaya tamah ettiği ve dünyada zühd dü-
şüncesi yerine, dünyayı fethetme giriştiği söylenir. Macaristan yahudilerin-
den Prof. Goldziher diyor ki: «Hz. Muhammed'e Medine devrinde, dün-
yayı terketmek fikri yerine, dünyayı fethetmek fikri hâkim oldu.» (15)

Bu iddia doğru değildir. Zira gerek Mekke devrinde ve gerekse Me-
dine devrinde İslâm'da mutedil bir zühd daima vardır. Hz. Muhammed
getirdiği dini bizzat yaşamıştır. Dünyayı tamamen terketmek, ne Mekke
ve ne de Medine devrinde İslâm'ın esası değildir. İslâm akla ve man-
tığa uygun olan hayat dinidir, çalışmayı ve kuvvetli olmayı emreder.
Kur'an-ı Kerim, hem dünya için, hem de âhiret için çalışmayı öğütler.
Her ikisinden de nasib almayı tavsiye eder. Meselâ Hz. Muhammed'in
daha çok zâhid hayatı yaşadığı söylenen Mekke devrinde nâzil olmuş
olan Kısas Sûresinin 77. âyetinde bunun delili vardır: «Allah'ın sana
vermiş olduğu şeylerle âhiret yurduğunu ara, dünyadan nasibini de unutma.»

Hz. Muhammed'in Medineye hicretten sonra fetihlere başlaması ve
ümmetini bu işe teşvik etmesi, İslâm dinini yaymak için idi. Yoksa dün-
yalık kazanma için değildi. Mekke'de yaptığı ibadatlara Medine'de de
devam etti. Fetihlerin hicretten sonra yapıldığına gelince, Mekke'de
böyle bir işe girişmek mümkün değildi. Zira henüz müslümanların sa-
yısı çok az idi.

HZ. MUHAMMED'İN YAŞAYIŞINA DAİR BAZI ÖRNEKLER :

Hz. Muhammed son derece mütevâzî idi. Mekke'nin fethinde iman
etmek üzere bir adam geldi. Peygamber bu adamın korkudan titrediğini
görünce: «Telâş etme, ben padişah değilim, ancak Kureyş kabilesinden
güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.» dedi. (16)

Rivâyet olduğuna göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün bir vecd
hali yaşamış ve vecd halinde olduğu için kendinden ve muhitinden geç-
mişti. Bu sıralarda zevcesi Hz. Aişe yanına girmiş, Hz. Peygamber onu
görünce sormuştu:

«Kimsin sen? O da: Aişe'yim, demişti. Hz. Peygamber tekrar sor-
muştu: Aişe kim? Sıddık'ın kızı (yani en gerçek dostun kızı). Fakat Pey-
gamber tekrar sormuştu: Sıddık kim? O da şu cevabı vermişti: Mu-
hammed'in kaynatası. Bunun üzerine Peygamber: Muhammed kim? de-
miş ve Aişe susmuştu. Çünkü Peygamberin her zamanki hali üzerinde
olmadığını anlamıştı.» (17)

Bu rivayet doğru ise, zâhid ve mutasavvıfların geçirdikleri vecd ve
istiğrak gibi hallerin benzerini Hz. Peygamber'in hayatında görmek
mümkündür.

Hz. Aişe der ki: «Peygamber ayakları şişerek kanayanmaya kadar
Allah'ın huzurunda ayakta dururdu. Bir gün kendisine, Yüce Tanrı gel-
miş geçmişini affettiği halde niçin böyle yapıyorsun? dedim. Buna karşı
Allah'ın şükredici bir kulu olmayı istemezmiyim demişti.» (18)

Yine Hz. Aişe diyordu ki: Hz. Peygamber, tâ vefat ederek Allah'a
karşılığınca kadar Ramazanın son on gününü itikâf içinde geçirirdi.»

Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: «Allah bir kulun iyiliğini ister-
se, onun din bakımından derinleşmesini ister. Dünyadan el etek çekme-
sini kolaylaştırır.» (19)

Yine derdi ki: «Bir kimsenin insanları dünyadan yüz çevirmeye
davet ettiğini görürseniz ona yaklaşınız. Çünkü telkin ettiği şey hik-
mettir.» (20)

Hz. Aişe'ye soruldu: «Tanrının Elçisi evinde ne yapardı? Dedidi ki:
Diğer insanlar gibi bir insandı, elbisesini yamar, koyununu sağardı,
kendî işlerini görürdü.» (21)

Yine rivayet edildi ki: Hz. Peygamberin iki gömleği olmazdı. Yün
elbise giyerdi, merkebe binerdi, koyun sağardı, ayakkabısını diker, el-
bisesini yamardı. Merkebe binmekten ve arkasına adam almaktan çe-
kinmez ve ar duymazdı. (22)

Zenginliği fakir görür fakirlikten korkmazdı. Bir veya iki ay geçer
evinde ateş yakmazdı.

Ebü Hüreyre rivâyet eder ve der ki: «Hz. Peygamber bu dünyadan
göçüp gitti de arpa ekmeğinden bıkmadı.» (23) Bu da Peygamberimizin
kanaatkâr olduğunu gösterir.

(1) Bak. Ahzâb Sûresi, âyet: 21.

(2) Hırıtsiyan manastır hayatı tarihi veya bir çok Hind dinleri sâlikleri ve
sonraki sofilerin anlayışına göre zühd: İnsan hayatının normal zevk ve düşkün-
lüklerinden, bilhassa evlenme, ruhun sâfiyetini bozan ve tekemmülünü durduran
şeylerden kaçınmak, hattâ kendini hadım ettirmek ve cemiyetten uzaklaşarak bir
tapınağa veya mağaraya kapanmak mânâsına gelir ki bu mânâda zühd İslâm'ın
ruhuna yabancıdır ve İslâm tasavvufuna dışarıdan girdiği açıkça görülür. Fakat
İslâm'da mutedil bir zühd vardır.

(3) Mâide Sûresi, âyet: 88.

(4) Kasas Sûresi, âyet: 77.

- (5) Bk. Neseî 28:2, 36:1; İbn Hanbel, 111, 128, 285; İbn Sa'd, I/II, s. 112.
 (6) Bk. De Lacy O'Leary, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri. (Türkçesi)
 (7) Bk. M. Şemseddin, Kabele İslâm Arablar ve Tedeyyümleri, I. F. Der.
 (8) Bk. İsmâil Fennî Ertuğrul, Hakikat Nurları.
 (9) İbn Hişâm, Siret, C. I.
 (10) Bk. İsmâil Fennî Ertuğrul, Hakikat Nurları.
 (11) Bu söz, Kur'an'da, Âli İmrân Süresi, âyet: 19 da geçiyor.
 (12) Kur'an-ı Kerim, Hâce Süresi, âyet 17.
 (13) Bk. Prof. M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, C. I, S. 64, Türkçesi (Balâzuri, S. 37)
 (14) Bk. Aynî'den naklen İslâm Tarihi Asrı Saadet, C. I, S. 224.
 (15) Bk. Prof. Goldziher, El-Akide ve's-şeria fi'l-İslâm, (Arapçası).
 (16) Bk. İsmâil Fennî Ertuğrul, Hakikat Nurları, S. 4.
 (17) Bk. Bu hadis için bakınız: Ömer Rıza Doğrul, Tasavvuf, S. 10.
 (18) Bk. Buhârî ve Müslim.
 (19) Bk. İbn Mâce, Taberânî ve Beyhâkî: (Burada, dünyadan el etek çekmekten maksat, dünyaya bağlanmamak, ferağatkar ve mütevâzî yaşamaktır.)
 (20) Bk. İbn Mâce ve Ebû Nuaym, Hilyet'ül-Evliyâ. (Bu hadiste geçen, dünyadan yüz çevirmek sözü, dünyayı terk etmek demek değildir.)
 (21) Bk. Ebû Nuaym, Hilye; ve Sarrâc, 'el-Luma'.
 (22) Bk. Sarrâc, el-Luma'.
 (23) Bk. Buhârî, Tirmizî ve Bezzâz.

M Ü S T E S N A

Hiç bir düşmanım yok, hamdolsun!

İslâm düşmanı MÜSTESNA

Şükrolsun, hiç bir dostum da yok;

Mümin kardeşlerim MÜSTESNA

Rabbime karşı ibadetlerimde kusurluyum, affını ummaktayım

Kelime-i şahadet, Namaz, Oruç, Zekât —nasip olursa— Hac MES-
TESNA

Günahım çoktur, Erhamerrahimin olan yaradanımın merhametine sığınmışım!

Allah düşmanına muhabbet beslemek gibi büyük günah, MÜSTESNA
Kendimi kimsenin tesiri altında hissetmiyorum —Lûtfu ilâhî olarak—

Sevgili Peygamberimizin ve onun sevgili arkadaşlarının izinden şaşmadan giden, bahtiyar insanlar MÜSTESNA!

Alemlerin Rabbinin yarattığı bütün nimetlerden, her zaman ve mekânda, istifade etmek isterim.

Haram olarak bildirilenler MÜSTESNA!

Her zaman, her yerde ve her türlü ilim ve fen adamı, takdire, hürmete layıktır,

Allahtan gafil olan nasipsizler MÜSTESNA!

Evet, bu keşmekeş ve dalalet devrinde doğruyu söylemek, Hakkı bilmek, nefsi yenmek çok zor,

Fakat, M Ü S T E S N A L A R M Ü S T E S N A .

M. Said ÇEKMEGİL

Kur'ân-ı Kerim'den Cevherler ve İlimler

- I -

Yazan:
Tantavî el-CEVHERÎ
Türkçesi:
Abidin SÖNMEZ

KURÂN-I Kerim'de bulunanlara bir bakış:
Söze başlamadan önce maksadımı açıklamak için sana Kurân-ı Kerim'den bir mukaddime zikredeyim.

Kurân-ı Kerim geldi. Arap milletleri göllerde ve kırlarda oturmakta idi. Hicrî birinci asırda onları, devamlı fetihler meşgul etti. Emevî Devleti yıkıldı, yerini Abbasî devleti aldı. Savaşlar ve fetihler son buldu. Diğer hareketler de durdu. Kendilerinden önceki devlette ekilen ve diki- len şeylerin meyvalarını toplamaya başladılar. Ellerini Yunan kitaplarına attılar, onları tercüme ettiler. Dalga dalga gruplar halinde Allah'ın dinini kabul ederek müslüman olan İranlı bilginlerden de tercüme hususunda yardım istediler. Yunanlılardan kitaplarını, İranlılardan da bilgin mütercimleri temin ettiler.

Böylece yıllarca şu felsefe ile insanların kafalarını meşgul ettiler.(1) Bu işin öncüleri İhvân-ı Safâ (2) diye anılan bir ekoldür. Zor bir girişkenlik içinde, bilgi yeteneği de zayıf olan bu ekol, yalnız kelimelerin lügat manâsını aldılar, fakat esas maksadı izah eden anlamı alamadılar. Yaptıkları tercümenin manâsını kendileri bile anlayamıyorlardı. Bu fikir akımlarını göllerde ve dağlar arasındaki vâdilerde oturan insanlara kadar ulaştırdılar.

Yer yüzüknde ilim erbabı sapıtı. Onların yakın arkadaşları, kendilerini hidayete çağırdıkları halde doğruya yanaşmadılar, hidayetden yüz çevirdiler. Ne garip tecellîdir ki, yollarını şaşırıp ve kaybeden insanlar başkalarına doğru yolu gösterme gayreti içinde idiler.

İhvân-ı Safâ'yı tenkit eden filozoflar arasında İbni Sina, Farabi ve arkadaşları, İbni Rüşd ve İmam-ı Gazalî'yi (3) görüyoruz. Birbirlerine düşmandırlar. Aralarında çok çetin yıkıcı münakaşa ve mücadele geçmiştir. Münakaşa meydanında hakkın müdafaasını yapan tek filozof vardı. O da Gazalî idi.

Dine aykırı olan şu ilimlerle insanlar uzun zaman meşgul edildi. Dinle mücadele eden, gerçeğe aykırı safsatalar zihinleri işgal etti. Müslüman olan bütün edip ve fakihler «bu bir küfürdür» diyorlardı. Çünkü getirilen ve kabul ettirilmeğe çalışılan felsefe dinle taban tabana zıt idi. İşte İslâm akâidinde ve metafizik ilimlerde durum böyle idi.

Diğer bir kanatta İmam-ı Şafii (r.a.)¹ (9), Süfyan-i Servi'yi, İmam-ı Âzam Ebu Hanife'yi ve arkadaşlarını, İmam-ı Malik'i ve Ahmet bin Hanbel'i görürsün. Onlar, fıkıhı (İslâm hukukunu) tedvin etmişlerdir. İbadet, muamelât, cezalarla ilgili hatler cinayetler, miras taksimleri ile ilgili kanunlar onların çalışma alanını teşkil eder.

Bunun neticesinde İslâm toplumu iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan biri felsefeden, diğeri ise fıkıhdan bahseder. Felsefe ile meşgul olan filozoflar, Kur'an-ı Kerim'den yüz çevirmişlerdir. Hem de bütün vakitlerini bir hiç uğruna harcayarak geçirmişlerdir. Fıkıh ilmi ile uğraşan fakihler ise, kendilerinden önce geçen müctehitlerin koyduğu hükümleri alıp tamamen bir kenara çekilmişler, eskilere bir yenisini eklememişlerdir. Üstelik ictihâd (kendi ilmi kudreti ile Kur'an-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerden hüküm çıkarmayı) da haram saymışlardır. İşte bu düşünce ve zihniyetle üstad kabul ettikleri seleflerinin tasnif ettiği kitaplara dönmüşlerdir. O kadar ki, sen, bu sırada herhangi bir mevzuda yeni bir hüküm bulamayacaksın. Bu asrın tamamen birinci asrın geleneği üzerine kurulduğunu göreceksin.

Kısaca hülâsa edersek, müslümanların seçkin tabakasını da halk tabakasını da yıkıcı harpler meşgul etti. Diğer yandan bilgili ve fazilet sahibi kişilere zalim hükümdarların zulmü ve istibdâdı çalışmaya fırsat vermedi. Bunun için Kur'an-ı Kerim ve onun üzerindeki zâhiri görüş ve düşünceler bir kenara itildi.

Diğer yandan felsefi ilimlerle uğraşanlar, Yunan felsefesinden aldıkları yaralar yüzünden göktüler ve bir kenara sessizce çekildiler. Biraz önce de belirttiğim gibi fıkıhcıların da sadece geçmiş üstatlarının ve âlimlerinin kitapları başlıca sermayesi oldu.

Bundan sonra hiçbir zaman Kur'an-ı Kerim gerçek mahiyeti ile tetkik edilememiş, onu okuyanlar, ancak sevap olduğu için teberrüken okumuşlar, mânâsını öğrenenler de âdet olsun diye öğrenmişlerdir. Onda ictihâd câiz olmaz demişler, anlaşılacak ve yaşanmak için gönderilen ilâhî kitap, efkâr-ı umumiyyeye kapatılmış, esrarengiz bir hale getirilmiştir.

İslâmî ilimlerle uğraşan talebeler, hocalarının tesiri ile Kur'an-ı Kerim'in âyetleri üzerinde akıl yürütmeyi ve tefsir yapmayı kendilerine haram saymışlardır. Ancak kendi üstadlarından ne elde etmişlerse onunla yetinmişlerdir. Zaten üstâd geçinenler de Kur'an'ı tefsir etmiyorlar, ancak evvelkilerin tedvin ettiği sayfaları tekrar ediyorlardı. Evvelki âlimlerin görüşlerine ve açıklamalarına denk bir şekilde hiçbir kimsenin Kur'an'ı anlayacaklarına inanmıyorlardı. İşte İmâm-ı Şâfiî ve Mâlikî'nin eserleri ve kitapları da ancak bu dünya için yazılmıştır.

Şimdi de Kur'an, sevap maksadı ile okunur. Onun mânâsını anlamak insanalr için zordur. Görüldüğü gibi ilk asırların kötü zihniyet ve düşüncesi, yanlış tutumu zamanımızın insanlarına kadar tesir etmiştir. Bu gün hemen hemen her tabaka insan böyle düşünmektedir.

Nihayet üçüncü bir grup daha ortaya çıktı. Onlar da ortaya bir nazariyye attılar. Çünkü daha önceki iki fırkanın görüşleri arasında insanların şaşkına döndükleri ve sarhoş olduklarını gördüler. Aslında onlar, sarhoş falan değillerdi. Fakat mücadelenin verdiği azap ve akılları üzerine vurulan kilitler çok şiddetli idi. İşte bundan yararlanan

üçüncü grup, ictihâd sahnesine atıldılar. Kendi düşünce ve bâtil olan görüşleri için hadîs uydurdular. Bu gerçek dışı sözlerine, Hz. Muhammed'in sözüdür dediler. Ona nisbet ettiler. Bazılarına, bu uydurma hadîsle neyi kastedtiği, niçin uydurduğu sorulduğunda «gayemiz, insanları İmâm-ı Âzam ve onun fıkıhdan ve onun gibi olan diğer kişilerden Kur'an'a çevirmektir» derler.

Murad ettikleri şey bir dereceye kadar oldu. Sırf teberrüken okumak için Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen kurrâ hafızlar çoğaldı. Fakat insanlar mânâyı terk ettiler. Hem bu, öyle bir terkediş oldu ki, zamanımıza kadar hiç kimse onun üzerinde düşünmedi. (5)

Şu mukaddimeyi işittikten sonra sana, Kur'an-ı Kerim'den ibret verici, medeniyet, yükselme ve kalkınma, kültür gelişimi ile ilgili âyetleri okuduğum zaman şaşmana ve acâyip karşılmana gerek yok. Ne hazindir ki, müslümanlar bundan gafil kalmışlardır. Evet şaşmamak gerekir. Amerika'lı bir bilgin, Horasan'lı bir âlimle İslâm dîni hakkında şu günlerde görüş teâtisinde bulunmuşlardı. Bunun neticesinde Amerika'lı âlim hakikatları kabul etmişti ve çıkmakta olan günlük gazetelerde İslâm dîni hakkında yazılar yazmıştı. Onun bu açıklamalarına diğer bazı gazeteler, reddiye yazıları yayınlamışlar ve bu dînin vahşi ve barbar insanların dîni olduğunu yazmışlardı. İslâm'ın methü senâsını yapan Amerika'lı bilgine de «Eğer senin değin gibi olsaydı onları, medeniyet sahasında yükseltir, gözlerinden perdeyi kaldırırdı, onların arasında ektiği ve bitirdiği güzel tohumların eseri nerede? Gösterebilir misin?» dediler.

İyilik ve hayırdan nasip ve payı olmayan milletler cahildirler, hissiz ve duygusuz birer varlıktırlar. İşte biz, bu bahsettiğim acı hikâyemizi, yayınlanan haftalık bir mecmuada okuduk. Bu sahneye bütün İslâm âlemi nail oldu. Kimin tüyleri ürperdi? Kaç kişi bu hâdiseden ibret aldı? Avrupa'lılar, bu açıkladığım beyanlara bakarak şaşmasınlar. Bizim aramızda eğrilik ve cehalet devam ettiği müddetçe bu gibi beyanları zaman zaman işitebilirler. Fakat şunu da belirtiyim ki, yaşanan bu hayat, bizim dînimizin gereği değildir, bilâkis ondan uzaklaşmanın bir sonucudur. İki göze sahip olan herkes, şayet ibretle bakarsa hak kendisine daima zahir olmuştur ve olacaktır.

Milletin hali, bir bütün halinde fikirden yan böylesine yoksul ve fakir olunca, onların arasında benim halim nasıl olabilir? İnsan olma şerefinden mahrum kalan bir toplum içinde bulunan ben de, onlardan farklı değilim. Fakat hikmetle dolu olan Kur'an'ın, fıskıran kaynaklarına yöneldim. Hidâyeti aradım ve buldum. Yolum Kur'an yolu olunca, önümde ve arkamda olan engelleri ve çekilmiş setleri gördüm. Aklin etrafını çeviren vehim ve cehalet şeytanlarından ayrılarak uzaklaştım. Bu vehim ve cehalet casuslarının başlıca gayesi, aklın etrafını çevirmek böylece onu, Kur'an nûrunun tutuşturduğu kandillerin ışık ve ziyasından mahrum etmektir. İşte ben, beni çepçevre kuşatan zincirleri böyle kırdım, bütün engelleri ve mâniaları böyle aştım. Kur'an'ı sadece teberrüken okumak değil, onun engin mânâlarına daldım. Fakat bütün emirlerini vücuduma bir elbise yapamadım, onun enginliklerinde iyice yüzebilmek için henüz dış kabuğu gereği gibi kırıp parçalayamadım. Kırdığım zincirleri de yavaş yavaş kırabildim, adım adım ilerledim, azıcık azıcık topladım. Sonra bir takım üstatlarla karşılaş-

tım, onlardan çok şeyler aldım. Nihayet İmam-ı Gazalî'nin ilimlerini tetkik ettim ve o zatı engin bir deniz, büyük bir ıslah edici olarak buldum. Onun yolu, Allah'ın dînini ve onun birliğini öğretmektir. Allah'dan başka hiç bir ilâh olmadığını bütün dünyaya ilân etmektir. Yine onun gâyesi din ile dünyanın bütün iyilik ve güzelliklerini bir araya toplamaktır. Onun eserinde ilk defa okuduğum şu hadîs-i şerif, Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin baştan başa ifadesinin bir çekirdeği hükmünde idi. Yüce Peygamberimiz bu hadîs-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar: «Bir saat düşünmek, bir sene nafîle ibadetten daha hayırlıdır». (6)

Yine Resulullah (s.a.v)den rivayet edildi. O şöyle buyurdu:

«Muhakkak ki bu gece bana bir âyet indirildi, onu okuyup ta düşünmeyen kimseye yazıklar olsun, yazıklar olsun o kimseye, yazıklar olsun» dedikten sonra Allah'ü Teâla'nın âyet-i celîlesini okudu:

«Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün arka arkaya gelişinde, insanlara yarar şeyleri denizde götürüp giden gemide, yer yüzü kurulduktan sonra, Allah'ın gökten yağmur indirerek o arzı diriltmesinde, o arzda her türlü hayvanları yaymasında, rüzgârları her taraftan estirmesinde, yer ile gök arasında Allah'ın emrine tâbî bulutta, akıl ve düşünce sahibi olan bir millet için Allah'ın birliğine, kudret ve yüceliğine delâlet eden elbette bir çok alâmetler vardır.» (7)

Şu âyet-i kerîmeyi okudum ve onu aklım üzerine arzettim. Sonra bütün varlığımla gök yüzüne, yere, bulutlara, suya ve havaya bakakaldım. Sözle ameli birleştirdim. Şu müthiş acâyipler karşısında düşünüyorum ve diyorum ki, «bütün insanlar yaşıyorlar ve ölüyorlar. Halbuki onlar gafildirler, çünkü düşünmüyorlar.»

Bundan sonra bir başka âyetten bahsedeceğim. Ben bu âyeti, son derece ciddî ve yüce olarak gördüm. Allah'ü Teâla şöyle buyurdu:

«De ki; "Bakın, göklerde ve yerde neler var!" Fakat bunca âyetler (alâmetler) ve azapla korkutmalar, iman etmeyecek bir kavme fayda vermez.» (8)

Rab'bimiz diğer bir âyetinde de şöyle buyurdu:

«Muhakkak ki göklerde ve yerde mü'minler için (Allah'ın birliğine, kudret ve azametini delâlet eden) alâmetler vardır.

Gece ile gündüzün (aydınlık ve karanlık, kısa ve uzun vaziyetlerle) değişmesinde, Allah'ın gökten bir rızık sebebi olan yağmurunu indirip de onunla yeryüzünü ölümlüden (kurumasından) sonra diriltmesinde (yeshertmesinde) ve rüzgârları (çeşitli yönlere) çevirmesinde de akli olan bir toplum için bir çok alâmetler var.

İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Sana onları (Cebrail vasıtası ile) okuyup beyan ediyoruz. Artık Allah'ın âyetlerine inanmadıktan sonra hangi söze inanırlar?» (9)

İşte şu âyetleri okuyor ve mânâlarını düşünüyorum. Bağlar, bahçeler, kırlar ve çiçekler, ağaçlar, meyvalar ve hayvanlar hakkında tefekkür ediyorum. Baktığım ve gördüğüm her şey, durmadan Allah'ın varlığını ve birliğini ilân ediyor. Hepsî de kendi hallerine göre O'nu tesbîh ve takdîs etmekle meşguldür. Bütün bunlardan ibret almamak, akıl sahibi bir varlığa yaraşmaz.

(1) Bu ifadeden, yazarın, tabii ve felsefi ilimlere karşı çıktığı sonucuna varılmamalıdır. Gelecek konularda da görüleceği gibi o, felsefeye diğer ilimlerden daha fazla değer vermekte ve uzay âleminin sadece bir felsefeden ibret olduğunu söylemektedir.

Esas itibarı ile felsefeye bu kadar değer vermesinin sebebi de, dînî kuralarla elele vererek metafizik âleme yönelen kimselerin, kâinatın sahibi ve yaratıcısını daha iyi idrak edebilecekleri içindir. Fakat menbaı akıl olan felsefe daima yanılmaya mahkumdur. Aristo, Sokrat ve Eflatun'dan tutunuz da zamanımıza kadar geçen bütün filozofların hiç birinin görüşü aynı noktada birleşmemiştir. Şu halde ne kadar filozof varsa o kadar ayrı görüş vardır.

İşte yazar, bu şekilde temeli vahye ve nakle dayalı olmayan ve insanlara doğru yolu göstermekten uzak olan bir felsefeye taraftar değildir.

(2) İhvân-ı Safâ, hicri dördüncü asrın sonlarında Basra'da teşekkül eden dînî, siyasi bir cemiyetti. Cemiyet gizli idi. Siyasi ve dînî faaliyetleri pek bilinmiyordu.

İhvân-ı Safâ, zamanın Yunan, İran ve Hint felsefeleri ile uğraşıyordu. Bütün dînî hükümlerin zahiri mânâsından ziyade batını mânâsını araştırırlardı. Kendilerine mahsus olan cemiyetlerinde zaman zaman toplanırlardı. Onlara göre İslâm inancına cehil ve dalalet karışmıştı. Bunu ancak felsefe yolu ile temizlemek mümkündü.

Herkes cemiyete alınmazdı. Mezhep ve meşrebi incelenir, eğer uygun görülürse kabul edilirdi. Faaliyetleri süresince elli iki adet risale neşrettiler. Fakat hüviyetlerini açıklamadılar.

Ebu Süleyman Muhammed bin el-Müşîr elebaşlıdır. Nihayet hicri 554 yılında Bağdat halifesi Müstencid'in emri ile risaleler toplattırılıp yakıldı.

(3) İbni Sina: Hicri 980 senesinde Buhara yanında bulunan Harmisen'de doğdu. Babası Abdullah bin Sina, bir müddet Sâmânî hükümdarlarının yanında kâtip olarak çalıştı, sonra onun mal müdürlüğünü yaptı. İbni Sina, önce babasından, sonra Natilî'den ders aldı. Çok kısa zamanda geniş bir bilgi ve kültüre sahip oldu. Çok genç yaşta yazmaya başladı. Çok karışık bulunduğu Aristo'nun metafiziğini, bir gün pazarda bulunduğu Farabî'nin el-İbâne adlı bir risalesi onun Aristo'yu anlamasına yardım etti.

Filozof, felsefe, tabiat, mantık, matematik ve tıp ilimlerine dair çeşitli eserler yazmıştır. O, akıla tecrübeyi kaynaştırmıştır. Dogmatiktir, yani bilginin kesin ve aydın bazı ilkelere dayandığını ve bütün bilgimizin sezgi ile elde edilen bu ilkelere sonuçlama ile çıkarılacağı kanaatindeydi.

Hayatının son kısmını şehirden şehire gezerek geçirdi. Kitaplarından büyük bir kısmını yollarda, hapisanelerde ve son derece güç şartlar altında yazdı. Hemen'da bir kulunç rahatsızlığı sebebi ile 1037'de öldü.

Farabî: Hicri 870 senesinde Buhara'da doğdu. Türk asıllı bir filozoftur. Hayatı hakkındaki bilgiler 200 sene sonraya aittir. Sessizdir. Siyasi hayata karışmamıştır.

İyi bir hukuk tahsili yaptı. Uzun zaman kadılık makamını idare etti. Pratiği olmaksızın hekimdi. Matematikle uğraşıyordu. Müsikiye de yalnız teorici değil, icracı idi. İslâm müsikisinin temellerini kurmuştur. Ebu Bisir Mettâ'nın kitaplarından felsefe öğrendi. Farabî, Meşşâi okulunun ikinci kurucusudur. Eserlerinin çoğu Aristo'nun şerh ve izahından ibarettir. Aristo mantığına dayanan akılcı bir metafizik metodu kullanmıştır. Gene Aristo sistemi ile Eflatun'cu görüşten de faydalanarak İslâm inancını bu filozofların görüşleriyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Hiç bir felsefe sistemini yeterli bulmamıştır.

Metafizik görüşü: Gerçeğin zirvesinde Allah, zaruri varlık (vacib-el-vücûd)dir. O, var oluşunu başka hiç bir şeye borçlu değildir. O, hakiki ve sınırsız varlıktır.

Hayatı boyunca sadece ilmi çalışmadan zevk alan filozof aynı zamanda Nuh bin Saman'ın emri ile ilk İslâm Türk felsefesi ansiklopedisini yazmıştır. Hicri 950 senesinde vefat etmiştir.

İbni Rüşî: 1126 milâdi senesinde Kurtuba'da doğdu. Kültürlü bir ailenin çocuğu idi. Babası uzun zamandan beri kadılık yapıyordu. İbni Rüşî de önce kelâm ve dînî hukuk tahsili yaptı. Fakat bu alanları aşarak edebiyat, şiir ve bütün ilimlere karşı büyük ilgi gösterdi. Bu çalışkanlığı sayesinde kısa zamanda hükümdarların gözüne girdiği için ileri yaşlarda kadılık görevine getirildiğini görüyoruz.

İbni Rüşî, Aristo'nun en büyük şerh edicisi ve izahıcısıdır. Kendisi Arapça'dan başka dil bilmiyordu, onun için de doğrudan doğruya Aristo'nun eserlerini çevirmesi imkânsızdı. O, zamanına kadar İranlı, Arap, Yahudi mütercimler tarafından Arap diline çevrilmiş olan Aristo'nun eserlerini açıklıyordu. Şerhleri, uzun zaman Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Garphlarca tanıyan en büyük İslâm filozofudur.

O, İslâmî kurallara bağlı kalmadığında dolayı ve felsefî kanaatlerinden ötürü zaman zaman halkın hücumuna uğradı. İbâdeti bırakmamasına rağmen dinsizlikle suçlandırılmıştır. Düşmanları, aleyhine hicivler yazdılar, serveti elinden aldı ve Lucena şehrine sürüldü.

İmam-ı Gazalî, onun İslâma uymıyan düşüncü ve görüşlerini yirmi madde halinde toplamıştır. Bilhassa üç maddesi üzerinde şiddetle durmuş ve bu düşünceleri sebebi ile filozofun küfrüne hükmetmiştir.

İbni Rüşd, milâdî 1198 senesinde 70 yaşında öldü ve Kurtuba'da gömüldü.

İmam-ı Gazalî: Hicri 450 (1058 M.) senesinde Horasan'da bu günkü adı Meşhed olan (Tus) şehri civarında Gazâlî köyünde doğmuş ve bilâhare doğduğu köye nisbetle Gazâlî adını almıştır.

Başlangıçta Tus ve Nişabur'da ilim tahsil ederek Huccet-ül-İslâm ünvanını alan bu büyük ilim adamı, daha sonra Nizam-ül-Mülk ile tanışarak etrafında büyük bir âlimler topluluğu bulunan bu zatın meclislerine devam ederek bir çok dinî münakaşalara iştirak etmiş ve hepsinde de muvaffak olmuş, galip gelmiştir. Bu muvaffakiyetlerinin karşılığı olarak da kendisine Bağdat Nizamiye Medresesinin idaresi verilmiş ve bütün Irak halkının sevgi ve hayranlığını kazanmıştır. Fakat tam bu sıralarda İmam-ı Gazâlî'yi, yüksek dimağlara ârız olan fevkalâde bir hal istilâ etti. Her şeyin hakikatini ve iç yüzünü öğrenmek isteyen yüksek zekâsı, istifhamdan istifhama sürükleyerek nihayet bütün fikir kaynaklarını kaybedecek hale getirdi. Kendisine tam bir emniyetle malik olduğu halde bütün bilgisini kaybeder gibi oldu. Ayağını bastığı topraktan, içtiği suya, gözüne çarpan herhangi bir şekilden, tertip ettiği cümlelere kadar hiç bir şeye inanamaz, güvenemez hale geldi. Herkesten sakladığı bu hal, bu ulvî ruh çilesi ve nefis muhasebesi kendisini törpüleye törpüleye lisanını bile unutturacak bir âfet haline geldi. Nefsine tatbik ettiği çile ve riyazet ruhuna o derece tesir etti ki, midesine bir yudum su bile kabul ettiremeyecek hale gelmiş ve bir gün Nizamiye Medresesinde ders verirken ağzını açıp tek bir kelime dahi söyleyememişti. İşte tam o sırada hakikî varlığa giden yolun yalnız ilimle değil, akıl üstü bir kudret ile elde edilebileceğini anladı.

Her şeyin, yüce Peygamberin ruh cereyanına kapılmaktan ibaret olup, gerisinin bir vehim, bir hayal ve hiçten ibaret olduğuna kanaât getirdikten sonra kendisini bu hedefe ulaştıracak tek yol olan tasavvuf ilminin tetkikine koyuldu. İşte bundan sonra bütün mevkî ve makamlardan vazgeçti. Allah'ın rızasını zedeleyecek olan her türlü şan ve şerefi bir kenara bıraktı. Kurtuluşu tasavvufta buldu. Böylece bundan sonra sayısı yüz cildi bulan eşsiz eserler vücuda getirdi. Pek çok kimseler onun kıymetli eserleri ile hidâyet nuruna kavuştular.

İmam-ı Gazâlî, hicri 505 (1113 M. tarihinde vefat etmiştir. Allah kabrini nurlandırın.

(4) **İmâm-ı Şafii:** Esas adı Muhammed bin İdras'dır. Şafii mezhebinin kurucusudur. Hicri 150 yılında Mekke'de doğdu. Mısır'da yerleşmiş olan İmâm-ı Şafii muazzam ilmi ile tanınmıştır.

O, gençliğinde gayet iyi ok atardı. Ramazan ayı içinde kıldığı namazlarda altmış defa Kur'an'ı hatmettiği er-Rabî'den nakledilmektedir. Gayet güzel Kur'an okur, insanlar, bölük bölük onun tathî sesi ile okuyuşunu dinlemeye gelirlerdi.

Hadisleri toplamakta ve nakletmekte son derece titizdi. Er-Razi, onun hata ettiği hiçbir hadisin olmadığını bildirmektedir. Kur'an'ı ve peygamberle ilgili haberleri ezberlemiştir. Zamanının bütün ilimlerine vakıftır. Kuvvetli bir sezgi gücü vardır. Münazara yaptığı bütün muarızlarını ilmi kudreti ve Cenabı Hak'ın yardımı ile susturmuştur.

Hayatında pekçok eserler vücuda getirmiş, nihayet hicri 204 senesinde 54 yaşında Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Fakat o, ilmi dehası ile ortaya koyduğu prensiplerle bütün müslümanlarca daima hatırlanmaya devam edilecektir. Allah kabrini nurlandırın.

Süfyan es-Servi: Hicri 97 senesinde Küfe'de doğdu. Züht ve takva sahibi, kuvvetli bir hafızaya sahip, her türlü ayıp ve kusurdan uzak kalmaya çalışan değerli bir imam idi. Hadis ilminde bir otorite idi. Kendisinden hadis naklinde en güvenilir ravi sayılırdı. İbn-ül-Mübarek, ondan 1100 tane hadis yazdığını söylemiştir.

O, Hicri 161 yılında 64 yaşında iken Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

İmâm-ı Azam Ebu Hanife: Esas adı Numan babasının adı Sâbit'tir. Hicri 80 tarihinde Küfe'de doğmuştur. Aslen Türk'tür. Sahabeleri gördüğü ve onlardan feyiz aldığı için tâbiîndir. Bizzat Resulullah'ın eşhabının yanında bile pek çok fetvâlar vermiştir.

İmam-ı Azam, önce ticaretle meşgul oluyordu. Sonra büyük fakihlerden Şabî'nin teşviki ile vaktini ilme verdi. Önce tevhit ilmini okudu. Bu sahada zirveye ulaştı, kitaplar yazdı. İslâm itikadını bir çok yerlerde münazara ve münakaşalar yaparak korudu. Muarızlarına hep üstün geldi. Herkes tarafından parmakla gösterilir oldu.

Tevhid ilminden sonra müslümanların daima muhtaç olduğu ibâdet ve muamelâta dair meseleleri ele aldı. Keskin zekâsı ve ince görüşü ile bütün konuları Allah'ın kitabına ve Peygamber efendimizin sünnetine dayanarak bütün derinlikleri ile açıkladı. Kuvvetli bir mantığı vardı. İmam-ı Mâlik onun için şöyle söylemişti: «Ebu Hanife'nin mantığı o kadar kuvvetlidir ki, eğer şu direk altındır derse onu isbat edebilir.»

O, derin ilmi ve bilgisi ile ortaya koyduğu İslâm esasları etrafında büyük bir halk kitlesini toplayabildi. Şarktan garba milyonlarca müslüman onun izini takibetti. Böylece o, Hanefî mezhebinin kurucusu oldu.

Bütün hayatı boyunca sözü hareketlerini, hareketleri de sözlerini yalanlamamıştır. O, daima görüldüğü gibi olmuştur. Bizzat yaşamadığı bir şeyi başkalarına tavsiye etmemiştir. Hayatın geçici zevklerine değer vermemiş, fanî olanı bâkî olana tercih etmemiştir. Kırk sene yatsı abdesti ile sabah namazı kıldığı söylenir. Elli beş defa hacca gitmiştir.

Yetiştirdiği ilim adamlarının sayısı bini aşamaktadır. Bilhassa daima hatırlarda yaşayan, kendi görüşlerine bile aykırı fikir ileri süren İmâm-ı Ebu Yusuf ile İmam-ı Muhammed de en eşsiz talebelerindedir.

Eşsiz İmam, Hicri 150 senesinde Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Türbesi, Bağdat'tadır. Kendisine ve yetiştirdiği değerli talebelerine bütün müslümanlardan en derin selâm ve duâlar...

İmâm-ı Mâlik: Mâlikî mezhebinin kurucusudur. Hicri 93 senesinde Medine'de doğmuştur. İmâm-ı Azam ile görüşmüştür. Hanefî mezhebi ile mezhebinin arasında 20 kadar fark vardır. Mezhebi Medine'de yayılmıştır.

Hadis ilminde çok kuvvetlidir. Muvatta adındaki hadis kitabı meşhurdur.

Hicri 179 senesinde ahirete irtihal etmiştir. Allah rahmetini esirgemesin.

Ahmet bin Hanbel: Hicri 164 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. Hadis ve fıkıh ilimlerini, İmam-ı Ebu Yusuf'dan okumuştur. İmâm-ı Şafii Bağdat'a geldiğinde onunla görüşmüş ve «Bağdat'ta ondan daha faziletli ve daha bilgili kimse görmemiş» demiştir.

Mezhebi, en çok Şam ve Irak'ta vardır. O, ictihadının aksine olarak teklif edilen bir meseleyi kabul etmediği için yirmi sekiz ay kadar hapsedilmiş ve döğülmüştür. Vücudu bu çileye tahammül edememiş ve 241 senesinde rahmeti Rahmân'a kavuşmuştur.

Okuyucularımız için faydalı bulduğumuz mezhep kurucusu mümtaz ve fazilet yüklü değerli zevâtın hayat hikâyelerinden kısaca bahsettik. Tarih, onlar gibi bir şahsı, bir daha kaydetmemiştir. Bunun için de 1300 küsur seneden beri milyonlarca müslüman, bahsedilen zevâtın düsturlarına göre hareket etmektedir. Onlar için ayrılan şu dipnotumuz okuyucularca çok görülmemelidir. Yüce Rab'imizden onları, en yüce mertebelere ulaştırmasını niyaz ederiz.

(5) Kur'an-ı Kerim, Cuma akşamları veya diğer mübarek günlerde mezarlar üzerine okunmak için gönderilmemiştir. O, bir ölü kitabı değildir. Yaşayan fakat ruhen ölen insanlara can vermek için gelmiştir. Bu da ancak âyetlerin mânâlarını çeşitli tercüme ve tefsirlerden tetkik ederek, üzerinde düşünmekle mümkün olur. O, Allah'ü Teâlâ'nın Cennet'e uzanan sağlam bir ipidir. Ona yapışan Cennet'e, terk eden de felâkete ve Cehennem'e doğru yol alır.

(6) Bu hadis-i şerifi, İbni Hibban Kitab-ül-Azame'de Ebu Hüreyre'den rivayet etmiştir. «Bir saat düşünmek, altmış sene nafil ibadetten daha hayırlıdır.» diye geçer. Fakat isnadı zayıftır.

Ebu Mansur, Müsned-ül-Firdevs'de İbni Cevzi yolu ile Enes'den «seksen sene» olarak rivayet etmiştir ki, onun da isnadı zayıftır.

(7) Bakara sûresi, âyet: 164.

(8) Yunus sûresi, âyet: 101.

(9) Câsiye sûresi, âyet: 3-4-5-6.

Hukuk

Türkiye'de Millî - Ecnebi Hukuk Mücadelesi

- II -

Dr. Osman ÖZTÜRK
İst. Yüksek İslâm Ens.
Öğretim Üyesi

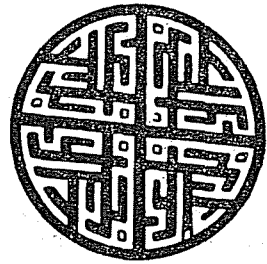
EVVELKİ iki makalemizde görüldüğü gibi (1) Tanzimat sonrası Türkiyesinde her sahada olduğu gibi hukûkî sahada da başlayan millî-ecnebi mücadelesi; 1850 tarihli Ticaret Kanunnamesi ve 1860 tarihli zeyli, 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu, 1861 tarihli Usûl-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi, 1879 tarihli Usûl-ü Muhakemat-ı Cezaîyye Kanunu ve 1880 tarihli Usûl-ü Muhakemat-ı Hukûkiyye Kanunu ile ecnebi hukuk lehine kaydedilirken, Âlî, Fuad ve Kabûlî Paşaların temsil ettiği Garp hukuku taraftarları az kaldı bütün hukûkî mevzûatımızı ecnebi mevzûat ile değiştiriyorlardı.

Yabancı mevzûat taraftarlarının çalışmalarına muvâzî olarak, Fransız elçisi Bourée fütürsuzca, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Dairesinde Fransa Kanunnamesi tedris olunmak üzere bir Fransız muallimin tayin olunmasını ve Nizamiyye Mahkemelerinde Fransız kanunlarının mer'iyül-icra olunmasını talep ediyordu (2).

Ecnebi hukuka karşı en büyük mücadeleyi veren ve millî hukukumuzun zaferini temin eden A. Cevdet Paşa, bir ecnebi olarak Bourée'nin bu arzusunun tabii karşılarken, bizim garp hayranları ve belki de satılmışları için hatıratında şöyle der: «Fransız elçisinin bana nazar-ı husûmetle bakmakta haklı olusun diyelim. Amma vükelâ ve rical-i devlet arasında bulunan bazı müteferrecine ne diyelim ki ziy-i İslâm'da oldukları halde ahkâm-ı Şer'iyye meydana konulup da Mahâkim-i Nizamiyye'de Fransız kanunlarının ma'mûlün-bih olmamasından dolayı fakire husûmet ederlerdi.» (3)

A. Cevdet Paşa, bu Fransız dostlarından bilhassa talebesi Âlî Paşanın davranışlarından şikâyetçidir (4).

Millî (İslâmî) bir hukuk tedvini mevzuundaki yukarıda mezkûr bal-talamalara ve şahsına yapılan haksız ve mesnedsiz ithamlara rağmen Ahmed Cevdet Paşa meseleyi Hey'et-i Vükelâ (bakanlar kurulu) ya getirmeye muvaffak oldu. Hey'ette bulunan Şirvânî-zade Rüşdî Paşa ile

birlikte ilmî, fazlı ve garyeti neticesinde; Fransız Code Civil'inin iktibasından vazgeçilerek A. Cevdet Paşa'nın riyaseti altında, muteber fıkıh kitaplarından istifade sûretiyle ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verir tarzda millî bir tedvine karar verildi.

A. Cevdet Paşa bu çetin mücadele ve neticesindeki zaferi kendine has ifadesiyle şöyle anlatır: «Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyede ve gerek teşkili musammem olan İstinaf ve Bidayet Mahakim-i Nizamiyye'sinde ve Ticaret Mahkemelerinde ma'mûlün-bih olacak kavanin ve nizamat yapılmak lazım gelip, halbuki her devlette kavanin ve nizamatın esas Code Civil yani hukuk kanunnamesi olup Devlet-i Aliyye Şer'i Şerif üzere müesses olduğundan kavanin ve nizamatına Kavanin-i Şer'iyye esas olmak fikri ötedenberi efkâr-ı sahiha erbabi indinde arzu olunmaktaydı. Bu cihetle efkâr-ı vükelâ bu babta ikiye münkasim olmuştu. Bir kısmı ilm-i Fıkıhın muâmelât kısmından icabât-ı zamaneye muvafık olan mesail-i Şer'iyye cem' olunarak ehl-i İslâma göre ahkâm-ı Şer'iyye olup tebaa-i gayr-ı müslimeye göre dahi kanun itibar olunmak üzere bir kitab te'lif olunmak re'yinde idiler.

Hatta bâlâda arzolunduğu üzere eMth-i Metin namiyle ilm-i fıkıhtan bir kitab te'lifine başlanmış iken fiile gelememiştir. Bu kerre gene bu arzu tazelendi. Bu kulları ve hayli müddet Maliye Nezaretinde ve bir müddet de Dahiliyye Nezaretinde bulunan Şirvânî-zade Rüşdî Paşa bu re'ye idi. Diğer bir kısmı dahi Fransa Kanunnamesini terceme ile Muhakim-i Nizamiyye'de düstûr-ul-amel tutulması fikrinde idi. O zaman elçilerin Dersaadet'ce en nüfuzlusu Fransa elçisi Mösyö Bourée olduğundan Fransa kanunlarının Mahakim-i Devlet-i Aliyye'de ma'mûlün-bih olması emelinde bulunmakla Fransız politikasına hâdim olanlar hep bu fikr-i sakimde idiler. Ticaret Nazarı Kabûlî Paşa ise bu fikirdemusirr fikr-i sakimde idiler. Ticaret Nazarı Kabûlî Paşa ise bu fikirde musirr olup hatta mukaddemce Fransız Code Civil'ini Türkçeye terceme ettirerek Meclis-i Vükelâ'ya tasdik ettirmeye çalışıyordu. Lâkin bizim muhalefetimize mebnî icrâ-i garaza zafer-yâb olamıyordu. Bu hususun müzakeresi için havass-ı vükelâdan mürekkebe akdolunan encümen-i mahsusta Fuad Paşa'nın îrad eylediği nutuklar ve Şirvânî-zade ile taraf-ı çakeriden dermeyan olunan deliller karin-i hayyiz-i kabûl olarak kü-tüb-ü Fıkhiyyeden muâmelâta dair icabat-ı zamaneye muvafık olan mes'eleler cem' ile Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye namiyle bir kitab yazılmak üzere riyaset-i âcizânem tahtında olarak fuhûl-ü fukahâdan mürekkebe bir cemiyet-i ilmiyye teşkiline karar verildi. İşte Mecelle Cemiyeti diye meşhur olan cemiyet-i ilmiyye budur ki, te'lif ettiği Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hâlâ cümle Mahakim-i Nizamiyye'de düstûr-ul-ameldir.» (5)

İşte böylece Türkiye'mizde ve bir çok ülkelerde İslâm Hukukunun yarım asırdan fazla bir müddet daha yaşaması teminedilmiş oldu.

(1) Bk. İslâm Medeniyeti, Mart ve Nisan, 1973 sayıları.

(2) Tezakir, Ahmed Cevdet Paşa (Cavit Baysun neşri), IV, 95.

(3) Aynı yer.

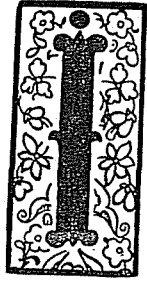
(4) Cevdet Paşa Âlî Paşa'ya yaptığı hocalığı şöyle anlatır: «Âlî Paşa'nın arabide kuvveti yok idi. Bu kerre sadarettten infisalinde boş kaldı, arabî tahsiline heveskâr oldu. Ekser-i eyyamda ve bazı leyâlide gidip kendisini tedrise başladım. İlm-i nahivden Birgivi'nin Avâmil nam risalesini okuttum ve kavâid-i arabiyenin tatbikatını göstererek kendisine bir çok arabî ibareler tedris ettim... İsağoci okuttum ve ağızdan kendisine eklyise tertib ettirerek kavâid-i mantıkıyyenin tatbikatını dahi gösterdim.» (bk. Tezakir, IV, 63-64).

(5) Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, Ebululâ Mardin, s. 63-64.

İslâm Devletinde Azınlık Hukuku

- III -

A. Rıza TEMEL

8 — SİYASÎ HAKLARI :

İSLÂM Devletinin yapısını baştan izah etmiş ve ideolojik bir temele oturduğunu söylemiştik. Bu bakımdan İslâm itikadını benimseyenlerin devletin kaderini tayin eden mühim mevkiler için seçme ve seçilme hakkına sahip olmaması gerekir.

Metot olarak esas aldığımız Mevdudî'nin kitabında Zimmîlerin devlet başkanlığı ve devlet şurası için aday olamıyacakları, fakat devletin ideolojik yapısına zarar vermeleri mümkün olmayan diğer meclislere üye olabilecekleri ifade edilmektedir. Ayrıca kendileriyle ilgili meseleleri Hükümete iletmek için hususî meclisler kurabilecekleri, dilek ve şikâyetlerini duyurma ve hattâ kanun teklifinde bulunma hakkına sahip oldukları zikredilmektedir. Tabii ki bu kanun teklifleri devlet reisinin tasdikinden sonra kanunlaşacaktır. Ayrıca hükümete raporlar sunmaları ve umumî meseleler için sualler tevcih edip cevap almaları kendilerine tanınan haklar arasındadır.

9 — TİCARÎ HAKLARI :

Müslümanlarla Zimmîler arasında ticarî faaliyet yönünden herhangi bir ayırım yoktur. Her türlü yatırım ve faaliyette bulunmaları serbesttir. Üstelik Müslümanlar için satışı ve imali yasak olan şeyler azınlıklar için serbesttir. Domuz ve hertürlü içki nev'inin satışı, beslenme ve imali azınlıklara yasak değildir. Bir müslüman diğer bir müslümana ait olan domuzu öldürse veya şarap fıçasını telefetse tazmini gerekmediği halde bir Gayrimüslimin içki ve domuzuna zarar verse bunu tazminle mükelleftir (1). Fakat ticarî hayatla ilgili olan fâiz alışverişi, karaborsa ve aldatmaya dayanan bütün kazançlar onlar için de yasaktır. Çünkü bunların zararı bütün fertlere şamildir. İlk bakışta Zimmîlerin aleyhine gibi görülen ticaret vergisinin iyice düşünülürse hiç de aleyhde olmadığı ortaya çıkar. Müslümanlardan % 2,5 olarak alınan zekât dinî Nass'lara dayandığı halde Zimmîler için takdir edilen % 5 nisbetindeki ticaret vergisi ticaretin; daima harplerle meşgul olan Müslümanların elinden çıkıp cihatla mükellef olmayan azınlıkların eline geçmesi ve dolayısıyla çok kazanmaları neticede de Müslümanlarla aralarında korkunç bir malî uçurum meydana gelmesi düşünüldükçe konmuştur. Zekât ,sadaka-i fitir ve diğer nafile sadakalarla emrolunan Müslümanların yanında azınlıklara zamanın icbâ düşünüldükçe yüklenen ticaret vergisiyle, mahiyeti ilerde belirtilecek cizye ve haraç dikkate alınırsa neticenin daha ziyade müslümanların aleyhine olduğu meydana çıkacaktır.

10 — MEMURİYET HAKLARI :

Safii olan Mâverdi ile Hambeli olan el-Ferra, kilit noktalar hariç Zimmîlerin devletin her kademesinde vazife alabileceklerini belirtmektedirler. Memuriyette ehliyet ve yeterlik esastır. Devletin dinî yapısını zedelememek şartıyla memuriyet için lüzumlu olan vasıfları taşıyanlar inançlarına bakılmaksızın bütün devlet kademelerinde vazife alabilirler. Müslümanlar fethettikleri yerlerdeki vazifelilerin ekserisini yerlerinde bıraktılar. Mısır'ın fethi tamamlandıca Bizanslı idareciler görevlerinden alınmadılar. Ve birçok Gayrimüslimlere yeni yeni vazifeler verildi. Hicri 26 senesinde Küfe yakınındaki bir hapisane müdürünün Hristiyan olduğunu görüyoruz (2). Hatta bazı devirlerde tutulan divanların Yunanca olduğu ve ekseri kâtiplerin de Gayrimüslim bulunduğu tarihi bir gerçektir.

Bağdat'ta Abduh Bin Said isimli bir vezir; kadı İsmail b. İshak'ın huzuruna girince kadı ayağa kalktı ve kendisini selâmladı. Kadı bu durumu müşahare eden müslümanların ve bu hadiseyi işitenlerin bu hale kızdıklarını anladı. Hristiyan vezir ayrılınca onlara: «*Kızdığınızı anladım. Fakat Allah-ü Teâlâ şöyle buyurmaktadır: (sizinle din hususunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik, adaletle muamele etmenizden Allah sizi menetmez.) (3) bu adam —Halife ile aramızda elçi olarak— işlerimizi görüyor. Ona iyi davranmak fazilettir.*» dinleyenler kadıyı tasdik etti ve memnun oldular (4).

Hristiyan devletlerinde değil azınlıklara, kendi dinlerinden olduğu halde sırf mezhep farkı yüzünden birçok kimselere vazife verilmemiş, bilhassa 18. asırda Fransada geniş çapta protestan kat'liamına girilmiş ve protestanlar önemli vazifelerden uzaklaştırılmıştır. Hattâ bu asırda protestan bir aileye hizmet eden katolik bir kadın, dinini değiştirdiği ileri sürülerek işkence edileceğini duyunca hizmet ettiği protestan ailenin çocuklarını boğup katolik kilisesine kaçtığı, daha sonra ise duyduğu vicdan azabından dolayı kendisini kuyuya atarak intihar ettiği bile kaydedilmektedir (5). Mevdudî'ye göre İslâm devletinde Gayrimüslimler Genel Muhasip, Yüksek Mühendis, Ulaştırma Bakanlığı, Doktorluk, Belediye ve Mahallî Meclislerde azalık görevinde bulunabilirler. Yalnız askerî hizmetler istisna teşkil etmektedir. İslâmda harp Allah ismi Celilini bütün dünyaya yaymak ve Allah iradesini dünyaya hakim kılmak esasına dayandığı için harbin bu ideolojik mahiyetine inanmayan kimselerin ordu kademesinde vazife alması mahzurludur. Zaten azınlıkların verdiği cizye müslümanlar tarafından himaye edilmeleri içindir. Yalnız orduya dışardan destek olan teknisyenlik görevlerinde bulunmalarında bir beis yoktur. Yeter ki kumanda mevkiinde olmasın.

11 — UMUMÎ SUÇLARLA İLGİLİ AHKÂM :

Zimmîler evlenme, boşanma ve dinlerinin mübah gördüğü fiilleri kendi kanunlarına göre icra etmekte serbesttirler. Bununla beraber Müslümanlara tatbik edilen had (ceza) ler aynı fiilleri işledikleri zaman azınlıklara da tatbik edilir. Yalnız içki içmek, domuz eti yemek ve bunların ticaretini yapmak müstesnadır. İmam-ı Malik'e göre zina haddi de bu istisnaya dahildir. Hanefî ve diğer mezheplere göre ise Müslümanlara tatbik edilen zina haddi azınlıklara da tatbikedilir. Hırsızlık yapsa eli kesilir, iffetli bir kadına zina isnadında bulunsa iftira haddi, zina etse zina haddi uygulanır (5). Öldürme fiili için kısas, hataen öldürmede ise verilecek diyet aynen Müslümanlarınkı gibidir. Hz. Ali'nin *Bizim Zimmetimizde olanın kanı bizim kanımız, diyeti de bizim diyetimiz gibidir.* (6) sözü bunun delilidir. Ayrıca ticaret hayatında faiz alıp vermek, karaborsa gibi

fiiller onlara da yasaktır. Eğer azınlıkların kendi fertleri arasında bir ihtilâf zuhur eder de davanın Şeriate göre hallini isterlerse bu durumda Şer'i hükümler uygulanır. Şayet ihtilâf Zimmî ile Müslüman arasında cereyan ederse otomatikman Şeriate göre halledilir. Azınlıklar İslâm devletini bırakıp düşman tarafına geçmek ve devlete karşı isyan edip fitne çıkarmak gibi fiiller hariç büyük günah işlemiş olsalar bile vatandaşlık hakkını kaybetmezler (7).

12 — AZINLIKLARDAN ALINAN VERGİLER :

Azınlıkların kendilerine tanınan geniş haklar yanında içinde buldukları cemiyetin sıhhat ve emniyeti için yerine getirmek zorunda oldukları bazı vazifeleri vardır. Şüphesiz bunların en önemlisi vergi vermektir. Zaten askerlikten muaf tutulan azınlıkların bundan daha mühim görevi yoktur. Bu vergileri kısaca izah edelim.

1 — *Ticaret vergisi*: Bu vergi şekli Hz. Peygamber zamanında tatbik edilmemiş ve hakkında herhangi bir nass da bulunmamaktadır. Fakat İslâm hukukçuları daima harplerle meşgûl olan Müslümanlara mukabil, harbe iştirak etmeyen azınlıkların ticareti ele geçirmiş olmalarını dikkate alarak % 5 nisbetinde vergi yüklemeyi uygun bulmuşlardır. Çünkü içinde buldukları şartlar bunu gerekli kılmıştır. Müslüman Tüccarların mallarına vergi yüklendiği gibi Zimmîlere de ikiyüz dirhem gümüş veya 20 miskal altın kıymetinde mala sahip oldukları zaman vergi yüklenir (8). Malum olduğu üzere azınlıklar için % 5 olan vergi nisbeti Müslümanlar için %2,5 dur. Sebebini yukarıda izah etmiştik.

2 — *Arazi vergisi*: (*Haraç*) Müslümanlardan öşür adı altında alınan verginin karşılığıdır. (*cizyetül Ard*) olarak da talandırılmış bulunan bu vergi (*FEY*) mefhumu içine giren arazilerden alınır. Hz. Peygamber zamanında fethedilen topraklar *FEY* müessesesi adı altında toplanmış, bunlardan bütün müslümanların istifade edebilmesi için üzerlerinde yaşayan Gayrimüslimlerden arazi vergisi tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Peygamberimizin sağlığında bu verginin nisbeti çıkan mahsulün 1/2 si olmasına mukabil Hz. Ömer devrinde fethedilen toprakların aynı esaslara bağlandığını ve fakat bunlar üzerinde değişik nisbette arazi vergisi tahsil edildiğini müşahade etmekteyiz (9).

3 — *Baş vergisi*: (*cizye*) Bu da gayrimüslimlerin mükellef olan erkeklerinden seneden seneye alınan şahsi bir vergidir. Ve iki türlü cizye vardır.

a) Sulh yoluyla vaz'edilen cizye: Miktarı sulh şartlarına bağlıdır. Nitekim Hz. Peygamber zamanında Necran Hristiyanlarıyla senede 1200 kat elbise üzerine anlaşma oldu.

b) Harp sonunda devlet reisi eliyle tayin edilen cizye.

Genel olarak cizye Hristiyan, Yahudi ve Mecûsilerden alınır. Bunun dışında Arabistan'dan olmayan putperestlerle —Ebu Hanifeye göre— Arap ırkına mensup Sabîilerden de alınır (10). Fıkhus-Sünne'de: Kitabî olsun, Mecûsî olsun, Arap veya acem olsun bütün milletlerden cizye alınacağı, Malikinin, Evzainin ve Şam Fukahasının re'ynin bu olduğu, Şafiiye göre ise: putperestlerden alınmayacağı, zikredilmektedir (11). İbni Kayyim el Cevzî: Mecusilerin de kitabı yoktur, cizyenin onlardan alınması diğer müşriklerden de alınacağına delildir. Müşriklerin şirki Mecûsilerinkinden daha katmerli değildir. Putperestler çeşitli putlara tapmakla beraber taptıkları putların te kve yüce bir İlah'ın sembolü olduğuna inanırlar. Halbuki Mecusiler hayır ve şer ilahı olmak üzere iki tanrıya birden inanırlar ve anneleriyle nikâhlanırlar. Onların şirki aslında daha koyudur. Diğer Hris-

tiyan ve Yahudiler de kitapları tahrif etmişler ve Peygamberlere âsî olmuşlardır. Bundan dolayı Gayrimüslimleri bir millet olarak kabul etmek ve cizye hususunda tefrik yapmamak gerekir, demektedir (12).

Şartları: Cizye ile mükellef tutulan Gayrimüslimlerde aranan şartlar şunlardır: Akıl, bâliğ, erkeklik, sıhhat ve selâmet. Mecnunlar bunaklar, çocuklar, kadımlar köleler, âmalar, topallar, çok ihtiyarlar ve sene içinde altı aydan fazla hasta olanlar bunundışımdadır (13). Dr. Slih Tuğ beyin mezkûr kitabında Hz. Ömer zamanında kadın-erkek, hür, köle tefriki yapılmaksızın alındığı kaydedilmekte ve ayrıca meslek şartı da ileri sürülmektedir.

Miktarı: Zimmîlerin mâlî durumuna göre takdir edilir. Zengin olanlar için 48, orta halliler için 24, dar gelirliler için 12 dirhemdir (14). Aynı nakdî, hem aynı ve hem nakdî hatta bedenî bir hizmet karşılığı olarak da tahsil edilir (15).

Cizyeden muaf kılan haller:

- 1 — Mükellefin Müslüman olması
- 2 — Cizye alınmadan senenin tamamı geçmiş olması
- 3 — Mükellefin vefatı (ödemediği ölse geriye kalan maldan cizye alınmaz.)

Zikredilen bu vergiler dışında Medine Şehir Devleti Anlaşmasında zikredildiği gibi anlaşmaların şekline göre; harp masraflarına iştirak ve yardımlaşma fonuna katılma gibi diğer bazı mali mükellefiyetler de mevzubahsdir.

Burada bilhassa üzerinde durulmaya değer olan husus Gayrimüslimlerin vermekle mükellef oldukları bu vergilerin alınışındaki müsamaha ve İslâmın engin insanlık anlayışıdır. İslâmın idare tarzında insanları zillete düşürerek imkân tâkatlerini dikkate almadan ne pahasına olursa olsun vergi almak bahis mevzuu değildir. Bilhassa Hz. Ömer zamanındaki icraat bunu açıkça göstermektedir. Bu hususla ilgili olarak pek çok misaller arasında bilhassa dikkate değer olan bir tanesini zikredelim. Bir gün Hz. Ömer (r.a.) kapının önünde dilenen ihtiyar bir amâ gördü. Pazusuna hafifçe dokunarak «*Sen hangi kitap ehline sensin*» diye sordu. O da: Yahudiyim deyince, Ona niçin dilendiğini sordu. Amâ cevaben: «*İhtiyarlık, ihtiyaç ve cizye vermek için*» dedi. Bunun üzerine Ömer adamın elinden tuttu ve evine götürdü. Elinde olanlardan bir miktar verdikten sonra Hazine memuruna şu mektubu yazdı: «*Buna ve bunun gibilere dikkat et. Gençliğinde istifade edip de ihtiyarlığında zillete terketmek insafa sığmaz. Şüphesiz sadakalar fakir ve miskinler içindir. Bu adam da ehli kitaptan bir miskindir.*» Sonra bu adamdan cizye kaldırıldı (16). Hz. Ömer'in; haraç vermedikleri için Şam'da başlarına zeytin yağı dökülüp kasden güneş altında tutularak işkence edilen Gayrimüslimlere tesadüf ettiği, bu duruma son derece sinirlendiği, valilere çıktığı ve Gayrimüslimlere takatlarının üstünde yük yüklememelerini emrettiği —aynı şekilde— Kitab-ul Haraç'da zikredilmektedir. İşte İslâm idaresinin bu müsamaha dolu davranışı Gayrimüslimleri son derece memnun etmiş, İslâm devletinin himâyesinde yaşamayı kendi dinlerinden oldukları halde diğer bir çok idarelerde yaşamaya tercih etmişlerdir.

Sir T. Arnold'un (İslâm'a Davet) adlı eserinde Ürdün ve civarında yaşayan Gayrimüslimlerin Müslümanlara yazdıkları mektupta şöyle dediklerini kaydediyor: «*Ey Müslümanlar! Rûmlar bizim dinimizden oldukları halde sizi onlara tercih ederiz. Siz onlardan daha vefakâr sözümüzde daha sadık ve bize daah merhametlisiniz. Bize karşı zulümden daha fazla*

kaçırsınız. Sizin idareniz onlarınkinden daha iyidir. Halbuki onlar bizim mallarımızı ve evlerimizi yağma ettiler.» Humus halkı şehrin kapılarını Heraklius'un askerlerine karşı kapadılar. Müslümanların adalet ve idarelerini Rumların haksızlıklarını tercih ettiklerini söylediler (17). Bugün kin ve intikam bulutlarının kapladığı dünyamızı içinde bulunduğu buhranlardan kurtarabilmek ve milletler arasında sağlam bir dayanışma meydana getirebilmek için İslâmın musamaha ve insanlık anlayışına ne kadar da muhtacız.

- (1) Dürrü'l-Muhtâr c. 3, s. 273.
- (2) Et-Taassub, s. 52.
- (3) Mümtahine Ayet: 8.
- (4) Et-Taassub, s. 55-56.
- (5) Et-Taassub, s. 54.
- (6) Kitabu'l-Harac s. 208-209. Mebsût c. 9, s. 57-58.
- (7) El-Burhan c. 2, s. 282.
- (8) El-Bedâi' c. 7, s. 113, Fethü'l-Kadir c. 4, s. 381-382.
- (9) Kitab-ül Harac s. 70, Mebsud c. 10, s. 81.
- (10) Daha fazla malûmat için bk. Dr. Salih Tuğ: İslâm'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı s. 92-93 ve Haraç bölümü, Corci Zeydan İslâm Ced. Tarihi, c. I, s. 104, 307-315.
- (11) Ö. N. Bilmen İst. Fıkh, Kamusu c. 3, s. 97.
- (12) Seyyid Sabık, Fıkh' Üs-Sünneh s. 146, Cüz, 11.
- (13) Seyyid Sabık, Fıkh' Üs-Sünneh s. 153, Cüz, 11.
- (14) İst. Fıkh. Kamusu Cilt. 3, s. 98.
- (15) İst. Fıkh. Kamusu Cilt. 3, s. 99.
- (16) Dr. Salih Tuğ: İsl. Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı s. 98, Ankara.
- (17) Ebu Yusuf: Kitabu'l-Haraç s. 73; Feth'ül-Kadir c. 4, s. 373.
- (18) Prof. Seyyid Kutup: Cihan Sulhu ve İslâm s. 173 Ter. Bekir Sadak.

Musabaka Jürisi Belli Oldu

Mecmuamızın 25. sayısında, İslâm'da İrşad Metodu konusunda bir yarışma açmış ve zaman zaman da musabakamızın devam ettiğini duyurmuştuk.

Okuyucularımızın bir kısmı yarışmaya katılarak hazırlıklarını mecmuamıza gönderdiler. Biz de onları inceleyecek jüriyi teşkil ederek hazırlıkları onlara tevdi ettik. İnşallah Haziran 1973 sayımızda neticeyi muhterem musabık ve okuyucularımıza duyuracağız.

Jüri Heyeti:

- 1 — Bekir Topaloğlu
- 2 — Selçuk Eraydın
- 3 — M. Ali Sarı
- 4 — İsmail Karaçam
- 5 — Cahid Baltacı

Tarih

Selçuklular Tarihi Hakkında Araştırmalar ve Tenkidler

- III -

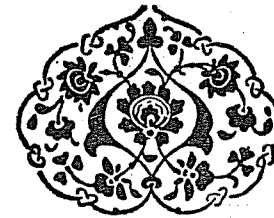
Sultan Sancar'ın Kültür Seviyesi Meselesi

Prof. Dr.
Osman TURAN

ÜYÜK Selçuklu imparatorluğunun son azametli devrini temsil eden Sultan Sancar, Ortaçağ Türk pâdişâhlarınca, Melikşâh gibi, dâima örnek sayılmış ve devrinde de «*Sultan ul-A'zam*» (en büyük sultan) sıfat ve mevkiine sâhip olmuştur. Gerçekten zamanında Türk-İslâm dünyasının sâhibi durumunda bulunan Sultan Sancar: «Allah bu dünyayı bizim tasarrufumza tevdi ve emânet etmiştir. Bütün hükümdarlar ve emirler (sultanlar, hanlar, yabgular, melikler, emirler ve beyler) bizim memurlarımızdır» diyerek bizzat kendi yüksek siyasi ve manevi mevkiini tayin etmiş; aynı zamanda «Cihân padişahlığını babamızdan ve Halifeden mirâs aldık» ifadesiyle de Türk-İslâm cihân hâkimiyeti mefkûresinin tam bir temsilcisi olduğunu belirtmiştir. (1) Sultan Sancar'ın medeniyet tarihindeki mevkii siyasi sahada olduğu kadar ve belki ondan da daha fazla azametlidir.

Filhakika bu mümtaz ve müstesna şahsiyeti dolayısıyla ki, biz Selçuklular tarihinde Sultan Sancar'ın siyasi mevkiinden ziyâde ilim ve medeniyet bakımından yaptığı büyük hizmetler üzerinde durmuştuk. Altmış yıllık bir saltanatı boyunca ilim, edebiyat, sanat, felsefe, tıp ve riyâziye sahasında şöhret yapan insanlar ya onun himâyesinde bulunmuş ve yükselmiş veya bizzat kendi yetiştirmesi olup bunların mühim bir kısmı da kendi yanında yaşamıştır. Onun ilim ve kültürle bu kadar sıkı münasebetleri ve âlimlerle bu derece kaynaşması kendisinin de bizzat yüksek bir kültüre sâhip bulunmasıyla alakalı idi. Halbuki Türklerin ilim ve medeniyet sahasındaki hizmetleri bugüne kadar ciddiyetle tedkik olunmadığı ve kabûl edilmediği gibi Avrupa'da aksine meydana çıkmış eski menfi bir kanaat da bugüne kadar yaşamıştır. Nitekim Sultan Sancar devrinin kültür bakımından bu yüksek ehemmiyeti bir tedkik mevzuu olmadığı gibi bizzat bu devrin ve medeniyetinin sâhibi bulunan bu Pâdişâhın kültür durumu da karanlık kalmıştır. Hattâ bir mektubun kaydına dayanan büyük âlim

W. Barthold Sultan Sancar'ın okuma-yazma bilmediğini ileri sürmüş; bu münasebetle yalnız onun değil, Selçuklu devletinin kuruluşundan bir asır sonra bile, bütün diğer Selçuklu Sultanlarının da mahallî kültüre yabancı bulduklarını iddia etmiştir. (2) Selçuklu tarihi üzerinde fazla araştırma yapmamış bulunan bu âlimin de tesiri ile bu kanaat ilim âleminde yerleşmişti.

Biz Selçuklular tarihinde Sultan ve şehzâdelerin, devletin kuruluşundan beri, kültür durumlarını, hizmetlerini, toplu olarak, meydana korken ilim ve edebiyat aşığı olan Sultan Sancar üzerinde de durmuş ve onun hakkında mevcûd bulunan bu menfi kanaatin hakikate aykırı olduğunu göstermiştik. Gerçi Türkçe ve Farsça konuşan Şark ülkelerine hâkim Sultan Sancar'ın ileri derecede bir Arapça'ya sâhip olmadığını tahminde bir zorluk yoktur. Fakat onun Türkçeden başka Farsça bildiğine, bu dilde geniş bir kültür edindiğine aykırı bir hüküm çıkarmak imkânsızdır.

Filhakika Ali bin Zeyd el-Bayhakî (İbn Funduk) fizik ve mahrûtlar ilminde meşhûr olan Ebu'l-Feth Kûşek'in «*kitaplarını En Büyük Sultan Sancar'ın kütüphanesinde gördüm. Sultan ona itimad olduğunu kitaplarını okumağa çok düşkün idi*» demiştir, ki biz, tarihî realiteye uygun olarak, Barthold'un fâhiş hatasını kitabımızda düzeltmiş idik (3). Hele onun bir asır zarfında hüküm süren bütün Selçuklu sultan ve şehzâdelerinin ilim ve kültür durumlarını, İran edebiyatına hizmetlerini ve bir çoğunun da bizzat Farsça şiir yazdığını meydana koyan ve hattâ İran edebiyatında mevki aldıklarını gösteren mebzûl vesikaları belirtmekle de bu âlimin daha ağır ve şümüllü iddiaları da artık tarihe karışmıştır (4).

Eserimizi tenkid hevesine kapılan merhum Ahmed Ateş tarihî hakikati meydana koyan bu araştırmamıza karşı çıkarken şüphesiz ilk cesâreti Barthold'un yüksek ilmî şöhretinden almağa çalışıyor; fakat meydana koyduğumuz vesikayı ya anlamıyor veya metni zorlayarak ve belki de tahrif ederek, psikolojik huzursuzluğun icabına göre, gayesine ulaşacağını sanıyordu. Nitekim o, bize aid ifâde ve tercümelere tekrarladıktan sonra: «Buna istinad eden yazar bütün kaynakların ittifak ettikleri (başka bir kayıt olsa idi şüphesiz bu fırsatı kaçırmazdı) ve bizzat Sancar'ın söylediği, bu hükümdarın Arapça okuma-yazma bilmediği hakkındaki bilgileri çürütmekte ve bunu tebârüz ettiren Barthold'un «*fâhiş bir hataya düştüğünü*» göstermektedir. Fakat ne yazık ki, «hatâya düşen yine Profesör Osman Turan'dır» hükmünü verir. Dikkate şayandır, ki bu devri ve bu kaynakları bilmeyen Ahmed Ateş bir yandan «bütün kaynakların ittifak ettikleri» gibi hakikate aykırı bir iddiada bulunmuş; öte yandan da Arapça okuma-yazma bilmediği kaydını koymakla da bir ihtiyat tedbiri almıştır. Bununla da sultanın Türkçeden başka Farsça okur-yazar olabileceğini kabul ederken bu iddiasından kapalı bir şekilde ric'at eder. Zira bu devirde edebiyat dışında Farsça'da da hayli eser yazılması Sancar'ın kültür sâhibi olması için kâfi idi.

Fakat Ahmed Ateş'in asıl iddiası bizim dayandığımız Arapça metnin mânâsını zorlamasına ve bunu tahrif etmesine dayanmaktadır. Zira Kûşek'in «*mütalâaya çok düşkün idi*» diye tercüme ettiğimiz ibârenin «*onun hakkında iyi inancından dolayı kitaplarına değer verirdi*» mânâsında olduğunu ileri sürmüştür. Ahmed Ateş bundan sonra da «burada okuma-yazma bahis mevzuu değildir. Bu değer verme onları (kitapları)

çok yüksek bahâ ile kütüphanesine satın alma suretiyle olabilir» ifâdeyiyle hakikati anlayamamış veya tamamiyle tersine zorlamıştır (5). Zira kaynağın, Arapça'da, aşk derecesinde düşkün olma mânâsına gelen *meşgûf* kelimesine verdiğimiz mânâ doğru idi. Gerçekten Sancar devrinin en büyük âlimlerinden olan İbn Funduk'un bu şahâdeti bu Pâdişâhın kültür durumu hakkında en mühim bir delili teşkil eder. Bu da W. Barthold ile onu takip edenlerin yanıldıklarını, Selçuklu tarihini iyi tedkik edemediklerini göstermiş ve bu mühim hatâ böylece tarafımızdan düzeltilmiştir. Gerçi Sultan Sancar Abbasi Halifesinin, veziri olan Anûşirevân bin Halid'in kalemi ile yazılmış bir mektubuna ve Halifenin şikâyetine cevap verirken, bir mazeret olarak, «Bizim *tevkîmiz*'i (imzamızı) taşıyan bir *misâl* (emir-nâme) bulunmuş ise malûmdur ki, biz *okumak-yazmak* bilmiyoruz» ifâdesini kullanmış ve biraz aşağıda «böyle bir şey yazılmış idiyse bunun bir hüccet olarak kendisine gönderilmesini ve bu takdirde gereğinin yapılacağına *fermân*» buyuracağını ilâve etmiştir. Selçuklu Pâdişâhı bu siyasi nezâket beyanında bulunurken Arapçaya ve hususiyle çok ağıdalı yazılan inşâ uslûbuna yabancı olduğunu söylüyordu. Barthold'un bu kayda dayanan kanaatine karşı yukarıda mezkûr şahâdeti ileri sürmekle bunun başka bir mânâda anlaşılması gerektiğini izah etmiştik.

Ahmed Ateş bize aid kaynak ve vesikalarla ve Barthold'a dayanarak bize karşı hücumu geçerken İbn Funduk'un *Tatimma Sivân al-hikma* adlı eserinin Arapçadan başka Farsçasını da görse idi hatanın bize değil kendisine aid olduğunu daha kolay anlardı. Zira aynı müellif bu eserinin Farsça versiyonunda aynen: «*Be-vâsta-i husn-i itikadı, ki Sultan-i mağfûr Sancar enârullahu burhânehu be-araf-i o (yani Ebu'l-Feth Kûşek) dâşt, ekser-i kütüb-i o der hazâne-i Sultan bâdi ve Sultan-râ be-mutale'a-i kütüb-i o şağaf-i 'azim bâdi*» ilâvesini kullanmıştır. (yani, *Sultan Sancar ona çok itimad olduğunu onun kitaplarının çoğunu kendi kütüphanesinde bulundurur ve kitaplarını büyük bir aşkla mütalâa ederdi*) ifâdesi hiç bir tereddüde imkân bırakmamıştır (6). Böylece Sultan Sancar'ın yalnız edebiyatla değil diğer ilimlerle de alakası ve kültürünün genişliği meydana çıkar. Ahmed Ateş bir Fars filologu olarak Türk tarihine yardımcı olmak gerekirken hâlâ yarım asır geride kalarak Barthold'un hem Sultan Sancar ve hem de Selçuklular hakkında yaptığı «*fâhiş*» hatayı bize havâle ederek kendisi de buna kurban gider. Arap ve Fars filolojilerini kendi inhisarında sanan yazar, kelimeler üzerinde oynayarak onlara, zoraki mânâlar verir veya tahriflerde bulunurken aynı kaynağın Farsçasından gafil bulunmakla da iyi bir filolog olmadığını göstermiştir, ki bu türlü fâhiş hatalarına daima rastlanacaktır.

W. Barthold'un Sultan Sancar münasebetiyle bütün Selçuklu Sultan ve şehzâdelerinin, bir asır sonra bile, mahallî kültürden mahrûm bulduklarına dair hükmü ise daha ağır bir hatâyı teşkil eder. Zira Selçuklu sultan ve şehzâdelerinin umumî kültürleri, hususiyle İran edebiyatına hizmetleri ve bizzat şiir yazmaları hakkında bunca metin ve kayıtlara rağmen Barthold'un böyle bir hüküm vermesi hayret vericidir. Bu onun Selçuklular tarihi hakkında ne derece satıhta kaldığını ve Türkistan tarihi dışında çok zayıf bulunduğunu gösterir. Bu münasebetle, İran filolojisi ile uğraşan Ahmed Ateş'in, Türklerin Fars edebiyatı ve kültüründeki mevki ve rollerini araştırması, hem kendisi için bir millî vazife idi ve hem de, çok ihmal edilmiş bir saha olması dolayısıyla de, çok

mühim neticeler elde etmesi imkânları vardı.

Selçuk devrinin diğer müellifleri bir yana İran edebiyat tarihinin başlıca kaynaklarını teşkil eden Semerkandlı Nizâm-i 'Aûzî (XII. asır), Buharalı Muhammed 'Avfi (XIII. asır) ve yine Semerkandlı Devlet-şâh (XVI. asır) gibi büyük müellifler Selçuklu sultanları, şehzâdeleri ve beylerine aid şiirlerden parçalar naklediler; bu Türk devrinde İran edebiyatının himâyesi ve yükseltilmesinden ve onların büyük hizmetlerinden bahsederler. Meselâ bu kaynak müelliflerinden birincisi *Çihâr-makale* adlı eserinde: «Selçuk oğullarının hepsi şiire düşkün olup» bunlar arasında Alp Arslan'ın oğlu Togan-şâh'ın başta geldiğini yazar. Daha fazla tafsilât veren 'Avfi ise Melikşâh, Togan-şâh, Muhammed Tapar, II. Tuğrul, Süleyman, Turanşâh ve Melik Yabgu gibi Selçuklu sultan ve beylerinin şiir ve kültürleri hakkında bilgiler verir. Selçuklular gibi bir çok Karahanlı ve Hârezm hükümdarlarının da İran edebiyatının yükselmesinde büyük mevkilerini gösterir; kendilerini de devrin şâirleri arasında sayar (7). Sultan Sancar'ın yüksek kültürü dolayısıyla Farsça şiir yazmasını ve bu hususta bir mecmuada ona aid şiirlere raslanmasını da artık tabii bulmak iktiza eder. Sultan Sancar'ın yeğeni ve Tapar'ın oğlu Sultan Mahmud da on dört yaşında tahta çıktığı zaman yalnız Farsçaya değil Arapçaya da vâkıf olup iyi bir tarih kültürü ile yetiştirilmişti. Sultan Mesud yetim amcazadeleri Arslan ve Melikşâh'ı «yetiştirmek için mektebe koymuş» bulunuyordu. Böylece Selçuklu şehzâdelerinin ilk devirden itibaren yani Tuğrul beg'den beri muntazam bir tahsil gördüklerini biliyoruz.

Selçuklular henüz göçebe halinde iken ve devleti kurmadan önce çocuklarına İslâm dini ve kültürünü öğretmek maksadiyle evvelâ Harezmlilerden ve sonraları da bizzat Türkmenlerden yetiştirilmiş «*Dânişmend*» ler tutmuşlardı, ki Anadolu'da devlet kuran Gümüş-tekî Ahmed Gazi'nin babası Ali Taylu bu hüviyeti dolayısıyla «*Dânişmend*» lâkabını almış; oğlu ve tesis ettiği beylik de bu isimle tanınmıştır. Türkiye Selçuklularının cediti olan Kutalmış, henüz göçebe devrinde bile, astronomi sahasında şöret sâhibi olmuş; Kirman Selçukluları hükümdarı Arslanşâh da bu ilimde devrin Batlamyos'u unvanını kazanmış idi (8). Selçuklu Sultan ve şehzâdeleri ve onları takip eden Atabegler saraylarını ilim ve edebiyat, riyâziye, tıp ve felsefe mensupları ile doldurmuşlar; kurdukları müesseseler ile kültürün yükselmesine çalışmışlardı. Bizzat bu kültür faaliyetlerine de hizmetleri ile İran edebiyatı altın devrine erişmişti. Türkiye Selçuklu sultanlarının da çoğu Farsça güzel şiirler yazmış ve İran edebiyatını Anadolu'da da bizzat canlandırmışlardır. Selçuklular arasında medeniyet tarihinde müstesna mevkii bulunan Sultan Sancar'ın ilim ve edebiyatın yalnız himâyesi ve yükselmesine hizmetle kalmadığı; kendisinin de bizzat yüksek bir kültüre sâhip olduğu artık anlaşılmalıdır. Tarihi vesikaların meydana koyduğu bu durum karşısında Barthold'un «fâhiş» hatasını meydana koymakla biz değil, Fars filolojisi ile meşgul olmasına rağmen, Ahmed Ateş fâhiş hataya düşmüştür. Bu da şüphesiz ilmi kifayetsizlik yanında samimiyetsizliğin mukadder kıldığı bir âkıbet idi. Bu vesile ile İran filolojisi ile uğraşanlar için çok verimli bir tedkik sahası bulunduğunu, Türklerin İran edebiyatı ve kültürüne doğrudan doğruya ve dolayısıyla yaptıkları hizmetler üzerinde çalışmalarını gerektiğini belirtmeliyiz.

Prof. Mehmed Köymen «Büyük Selçuklu İmparatorluğu» (Ankara 1954) adlı hacımlı bir eserini Sultan Sancar'a tahsis etmiş ise de bu mes-

lekdaşımız neşriyatında lüzumsuz teferruata boğulduğu için bu hükümdarın, ilim, edebiyat ve san'ata yaptığı büyük hizmetler, bizzat bu kendisinin kültür durumu gibi mühim meseleler ve bu hususta ileri sürülen yanlış fikirler yazarın bilgi, ilgi ve görüş hudutları içine girememiştir. Bu sebeptendir, ki M. Köymen'in bu ve başka neşriyatında Türk tarihi için bu derece mühim bir bahse ve hattâ meselenin mevcudiyetine rastlamak mümkün değildir (9).

(1) Sultan Sancar'ın tarihi büyük mevki Selçuklular tarihinde ehemmiyetle meydana konmuş; Türk Cihân hâkimiyeti (s. 200-201) adlı eserimizde de Cihangirlik fikirleri ele alınmıştır.

(2) Turkestan down to the Mongol invasion, s. 308; aynı müel. İslâm medeniyeti tarihi, s. 100. F. Köprülü Barthold'un burada Selçukluların kültür durumuna dair fikirlerine itiraz etmekle beraber ciddi bir kaynak ve vesika göstermediği gibi Sancar'ın okur-yazar olmadığına dair kaydını da kabul etmiş ve İbn Funduk'un bu mühim haberini de görmemiştir (İslâm medeniyeti, İzahlar kısmı s. 214-215).

(3) Selçuklular tarihi, s. 244.

(4) Sancar'ın bu mektubu Barthold'un Turkestan I (metin kısmı, s. 38) de ve S. Nefisi'nin Beyhaki zeylinde (III, s. 1467) neşredilmiştir.

(5) A. Ateş, Şarkiyat, s. 171.

(6) İbn Fundak, Tatımma Sıvan al-hikma, neşr. M. Şafi', Lahore 1935, s. 100; aynı müellif ve nâşire aid bu eserin Farsça versiyonu, s. 73. Bu eser hakkında M. Kazvânî'nin Bist - makale'sine de bak. Tahran 1313, s. 76-86. Bir filoloğun kendi sahasına aid kaynakları ve meseleleri bilmeden bir tarihçi olmağa heveslenmesi gerçekten ilmi zihniyete uygun ve akıllı bir hareket olmadığı halde A. Ateş hem ihtisasına güvenmiş ve hem de kasıd ve hislerinin tesirinden kurtulamıyarak kendisini bu duruma düşürmüştür.

(7) Nizâmî-i 'Arûzi, Çahar Makale, neşr. M. Kazvânî (GM), s. 4; 'Avfi, Lübbâ ul-elbâb, neşr. A. İkbâl, s. 35, 37, 40, 43, 47, 49, 53; Devletşâh-i Semerkandî Tezkiret üs-Şuâra, Tahran s. 83, Sencer İsl. Ansikl. s. 493.

(8) Râvendî, Rahat-üs-Sudûr, s. 283; Efdaleddin Kirmani, Vakayi-i Kirman s. 24; Hamdullah Kazvânî, Tarih-i Güzide, s. 237-247.

(9) Mehmet Köymen'in bu eserinin neşredilmesi için Tarih Kurumu benden rapor istemişti. Benim kuruma verdiğim raporda baş tarafına konulan bir bahis ciddiyetten mahrum bulunduğu için çıkarılmasını belirtmiş; asıl eser ilmi bir emek mahsulü olmakla beraber ana-siyasi meselelerin bile faydasız ve bıktırıcı hâdiseler mahşeri içinde gömüldüğünü meydana koymuştum. Bu burumda eser hülâsa edildiği takdirde bizzat mütehassıslar için dahi daha faydalı, müellif ve nâşir için de doğru olacağını, fakat bu tavsiyelere uyulmazsa kitabın basılabileceğini kaydetmiştim. Fakat baş tarafa konulan bahis çıkarıldığı halde kitabın esas bölümler üzerinde böyle kısaltmaya gidilmemiştir. Bu sebeptendir, ki bunca emeklerin mahsulü olan bu hacımlı eser müellifi tarafından âdetâ öyle bir nisyanâ uğratılmıştır, ki değil tarih meraklıları mütehassısları bile onu okuyamaz bir duruma getirmiştir. Buna mukabil İslâm Ansiklopedisinde «Sencer» maddesini bu kitabından hülâsa ederek yazan M. Köymen bunun sonuna Sultan Sancar devrine aid bazı ilim, kültür ve san'at adamlarının isimlerini ilâve etmiştir. Bizim Selçuklular tarihini okuyan ve bu ilâvelerde de kullandığı anlaşılmalı M. Köymen'in bu hükümdarın kültür durumuna temastan kaçınması ve hattâ eserimizin adını bile zikretmek istememesi ilim ahlâkı bakımından mazûr görülecek bir davranış değildir. Bunun bir sebebi de onun herkes gibi bizzat kendisi de daima Sancar şeklinde yazdığı bu ismi «Sencer» olarak bozması ile alakalıdır. Gerçekten «Selçuklular» maddesinin başına gelen bir derece de «Sencer» in başına gelmiştir. Ansiklopedi idaresi aktarma hadisesini ihdas ettikten sonra M. Köymen'e artık lütüfkâr davranmış; o da kendi kanaatı hilâfına hem Sancar'ı Sencer yapmağa âlet olmuş ve hem de eserimizi zikretmeğe cesâret edememiştir. Maamafih bu harekette bazı hasis duyguların da rolü olmuştur, ki fırsat bulursak bu hususta galibâ bazı güzel menkubelerin zikrine lüzum görülecektir.

TASHİH

Geçen makalede (sayı 30) «Satman» adı yanlış olarak «Satmam» (s. 12, str. 24) ve «kampilyasyon» da «komplikasyon» (s. 14, str. 4) olarak çıkmıştır, düzeltilir.

Pedagoji

Pedagoji Gözüyle Kur'ân-ı Kerim

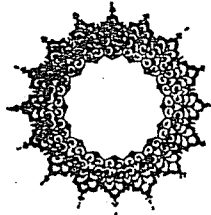
- I -

Hüseyin VAROL
İzmir İ. Hatip Okulu
Öğretmeni

U Dünya'ya gelen her beşer, ölünceye kadar beraberinde taşıdığı ve ondan hiç ayrılmadığı bedeni, vicdânı ve gönlü ile yaşar. Hayatı boyunca bedene musallat olan yorgunluk, acı ve hastalıklardan kurtulmak için türlü çâreler arar, doktora koşar, ilâca el atar. O çâre veya ilâcın sebebiyle ve o sebepte müsbet neticeyi verdirici kuvvetin sâhibi; Şâfi-i Mutlak ALLAH'ın izniyle aradığı rahat ve huzura belki çabuk kavuşur, belki geç kavuşur, belki de —eğer eceli mukadder ise— hiç kavuşamaz da Rab'bına kavuşur.

Bu beden sıkıntısı ve marazları ötesinde bir de gönül sıkıntıları, üzüntüler, düğüm düğüm olmuş ukdeler vardır ki insanın tâ derinliklerinden gelerek bütün keyânını sarar, nurlu dünyasını başına zindan eder, bütün hislerini ve şuurunu felce uğratar. Eğer bu hal devam ederse diğer bedeni rahatsızlıkların en tehlikeli olanlarını da vücûda çağırır, o zaman işler gittikçe güç bir durum alır. Bütün mesele bu sıkıntıyı dağıtıp gönül rahatlığına kavuşabilmektedir. Bu oldukça zordur.. Zorluğu da dâhilî ve hâricî olmak üzere iki yönden gelir. Hâricîte: bunun için hazırlanmış ne bir mücerreb ilâç, ne de hâzik bir doktor vardır!.. Dâhilde ise: belli başlı bir uzvu veya mikrobu mevcut değildir. Yalnız bu üzüntünün sebepleri hâricîten gelmektedir ki, ancak onları yok etmeye çalışmakla ilk tedâviye başlanmış demektir. Bu sebepler giderilebilecek mâhiyette olurlarsa; zâten insan o zaman dâhilî bir buhrana ve huzursuzluğa müsâade etmezden önce hemen o sebeplerin izâlesine koşmalı ve bu hâricî tesirlerle, dâhilî sıkıntı noktası olan vicdânı arasında sulh aktedmelidir.

Fakat işin acı tarafı bu sebeplerin çok zor kaldırılabilen veya yok edilmesi mümkün olmıyan mâhiyette bulunmalarındandır ki: işte o zaman dâhilî tedâviden başka bir şeye gücümüz yetmez. İnsanın derûnundaki gönül bağıny arayıp bularak onu huzur ve sükûnete kavuşturabilecek kudret elinin ancak ve ancak Kur'an-ı Azîmüşşan vasıtasıyla. Kâdir-i Mutlak olan Yüce ALLAH tarafından uzanabileceği kanâatindeyiz.

BİR MİSAL :

İşte Âlemlere rahmet için gönderilen Cenâbı Peygamber Cihân-ı Güzîn Muhammed Mustafa efendimiz; ümmetinin iki cihanda mes'ud olmaları için ümmetim! ümmetim! diye çarpınmakta, hepsinin de Hak Dini kabul ederek Cehennemden ebediyetinden kurtulmalarını istemektedir. Fakat kendini doğru ve dürüstlüğüyle tanıdığı olan Kureys kabilesi O'na isyan bayrağını çekmiş O'nun Peygamber olduğunu kabule yanaşmıyorlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) ekserisi kendi akraba ve kabilesi olan Kureys'e göklerden, yerden ve her cinsden mucizeler gösteriyor ve:

«Ey insanlar: insanlık ve peygamberlik tarihine bir göz atın, Peygamberlere inanmayanların uğradıkları âkibetlerden ibret alın, göklerde ve yerde olanlar kimindir? tabii ki size Rahmet etmeyi kendi üzerine farz kılan ALLAH'ındır. Hiç şüphesiz götürmüyen O, Kıyâmet gününde sizleri muhakkak toplayacak ve soracaktır. O gün kendilerini helâk edecek ve yakacak olanlar; bugün iman etmeyenlerdir. Gökleri ve yeri yaratan, bu nizâm ve âhengini muhâfaza eden, yemiyen fakat yediren ALLAH'dan başka İlâh mı edimilir? Ey kavimim: Putlara tapmaktan vaz geçin, O'na şirk koşmayın, ben ilk müslüman olmakla emrolundum, siz de bana tâbi olun. O büyük günün azâbından korkun, ALLAH'a karşı gelmeyin. Çünkü O'nun azâbından sizi kimse kutaramayacaktır. Size ALLAH tarafından bir felâket ve sıkıntı geldiği zaman onu gene O'ndan başkası kaldıramaz!»

Size ihsan edip hâlinizi iyileştirirse iyi bilin ki: O her şey'e kâdirdir, kulları üzerinde mutlak kudret sâhibi yalnız O'dur. O, her şey'i bilen en güzel H a k î m'dir. Sizlerle benim aramda ALLAH'dan gayri büyük şahid

var mıdır? sizleri ve ilerde tebliğ edilecekleri îkaz etmem için bu KUR'AN ile beraber başka ilâhların da var olduğuna mı inanmıyorsunuz? Ben yalnız BİR ALLAH'dan başkasına kat'iyyen inanmıyorum ve sizin şirk koşmanızdan elbette ki uzağım.

Ey İnsanlar! Dünya hayatı bir oyun ve oyalamadan başka nedir ki! Âhiret hayatı ise: ALLAH'tan korkan ve Cehennemden korunanlar için elbette daha hayırlıdır. Artık hâlâ akıllanmıyacak mısınız?!»

diyerek ALLAH'ın âyetlerini okuyor, onları hidâyet yoluna dâvet ediyor, fakat Kureys'li müşrikler inad ve ısrarlarından kat'iyyen vaz geçmiyorlardı. Halbûki bu adamlar, Hz. Peygamber efendimizi çocukluğundanberi gâyet iyi tanıyorlar, O'nun bir defacık bile yalan söylemediğini pekâlâ biliyorlardı. O'na bu dürüstlüğünden dolayı «EMİN» unvânını bizzat onlar vermemişler mi idi?. Bu bakımdan O'na yalancı diyemiyorlardı, çünkü kimseye inandıramıyacaklarını pek iyi biliyorlardı. O'na karşı: Ya Muhammed! belki yanlış olarak kendini peygamber zannedebilirsin veya hatâ etmiş olabilirsin. Bu dâvâdan vaz geç, eğer mal istiyorsan toplayalım, seni hepimizden zengin yapalım; Reis olmak istiyorsan, seni başımıza reis seçelim; evlenmek istiyorsan sana en güzel kıızı alıverelim... v.s. gibi sözler sarfediyorlardı.

Sonraları, işi düşmanlığa çevirerek O mübârek zâtına yakışmıyacak küstahlıkları reva gördüler, Namaz kılarırken deve kirşini pisliğiyle beraber boynuna koydular, yoluna dikenler taşlar yığdılar, geçeceği yerlere çukurlar kazdılar, çocuklarına kölelerini taşlattılar, mübârek yüzünü ve ayaklarını yaraladılar, dişini kırdılar... tâ öldürmeye kadar gittiler. O ise bu çektiği türlü eziyetlere değil de, bu bir grup insanların küfür kanâdında ısrar etmelerine üzüliyor hâlâ onları îmâna getirmek için gayret sarfediyordu.

Fakat bu gayretleri neticesiz kalıp onları felâket uçurumundan kurtaramadığını gördükçe üzüliyor, kahrediyor ve merakından kendini helak ediyordu. Mucizeleri gördükleri halde bunlar böyle yaparsa, kendisi Dâr-ı Bekâ'ya irtihal eyleyince ve zaman uzayıp insanları Hak dine getirmek daha da güçleşince o zavallı insanların hâli nice ola-

caktı?.. İşte bütün bu üzüntü ve merakını bir türlü içinden söküp atamıyordu. Bir teselliye ne kadar ihtiyacı vardı!.. Öyle bir teselli ki! Tâ yükseklerden gelip O'nun merhametli kalbinin derinliklerine kadar insin ve aynı merhametle O'nun kanayan kalbini nurla doldursun ve sükûnete kavuştursun.

İşte Cebrâil aleyhisselâm gelmiş O nur tanelerini birer birer okuyarak o mahzun kalbine sindiriyor: Bismilleehirrahmeenirrahim, HABİBİM MUHAMMED (Sallellahu aleyhi vesellem)! CELÂLİM VE AZAMETİM HAKKI İÇİN BİLİYORUZ Kİ ONLARIN SÖYLEDİKLERİ SÖZ SENİ HAKİKATEN ÜZÜYOR VE İNCİTİYOR. AMA ONLARIN YALANLADIKLARI İNAN Kİ SEN DEĞİLSİN! LÂKİN ZÂLİMLER DÜPEDÜZ ALLAH'IN AYETLERİNİ İNKÂR EDİYORLAR.

CELÂLİM HAKKI İÇİN SENDEN ÖNCEKİ PEYGAMBERLER TEKZİB OLUNDULAR DA O TEKZİB VE EZÂ EDİLMELERİNE YARDIMIMIZ KENDİLERİNE GELENE KADAR SABRETTİLER.

ALLAH'IN VADİNİ VE SÖZLERİNİ DEĞİŞTİREBİLECEK BİR KUVVET KATIYYEN YOKTUR. ÖNCEKİ PEYGAMBERLERİN HABERLERİ DE SANA GELMİŞ BULUNMAKTADIR.

EĞER ONLARIN YÜZ ÇEVİRMELERİ SANA ÇOK AĞIR GELİYORSA —gücüne gidiyorsa— HAYDİ BAKALIM, EĞER GÜCÜN YETERSE YERİN DİBİNE BİR TUNEL AÇ VEYA SEMÂ'YA BİR MERDİVEN KUR, —onların istedikleri delillerden— BİR DELİL VE BURHAN DAHA GETİR —de inanacaklar mı bir gör bakalım— EĞER ALLAH İSTESEYDİ —bütün insanların— HEPSİNİ HİDÂYETE —giden yola— GÖTÜRÜRDÜ. —fakat onlar kendi irâdeleriyle o yolu seçtiler ve kendi kaderlerini kendileri tayin ettiler, bu onların artık hiç değişmeyecek bir mukadderâtı oldu— ÖYLE İSE EY MUHAMMED! SAKIN CÂHİLLERDEN OLMA.»

Bu ilâhi teselli, görüldüğü gibi Peygamber efendimizin mübarek gönlünü nûr-ı kudsiyetiyle yıkayarak hüznlerden arıtmış huzur ve sekineti damla damla vicdanına sindirmişti. Şöyle ki:

1 — Allah'ü Teâlâ; Peygamberimizin gönlündeki üzüntüyü en iyi bir şekilde bildiğini ifâde ederken CELÂLİM HAKKI İÇİN!.. gibi çok kuvvetli bir tâbir kullanmıştır. yani; bir sözleri seni bu kadar çok üzüyor, ya ardi kesilmeyen bunca hakâret ve eziyetlerinden ne derece üzüldüğünü, biliyoruz. Hele ebedî felâkete maruz kalabilecek ümmetin için ne kadar üzüldüğünü de Celâlîm Hakkı için biliyoruz demektir. Bu sözler ilâhî tesellinin ilk damlalarıdır. Kor gibi yanan kalbe hafif bir serinlik vermektedirler.

2 — Bu bilginin neticesi olarak Peygamberimizin ilâhi imtihanı da kazandığını Allah bizzat zımnen de olsa tebşir etmektedir. Zira bu bilginin gerisinde çok şeyler vardır; Resulünün dilediği her şey'i kabul etme müjdesi, O'nun üzüntüsünün şahsî değil de ilâhî olduğunu bizzat söylemesinin verdiği sevinç ve saâdet tesellileri bir âb-ı hayat gibi gönlü şerifine akmaya devam ediyor.

3 — Tesellinin bu derecesinde Allah, Müşriklerin tekzip ve yalanlamalarından Rasûlünü büsbütün uzaklaştırmaktadır; ONLARIN YALANLADIKLARI, İNAN Kİ SEN DEĞİLSİN... Yani: onlar senin yalancı olmadığını biliyorlar, sana yalancısın demiyorlar, fakat onların yalanladıkları Allah'ın âyetleridir diyerek Müşrikleri doğrudan doğruya kendine rakip kılmaktadır.

Bu sözler bir teselliden ibaret değil bilâkis bir hakikattir, Allah aslı olmıyan bir şeyi söylemekten münezzehtir. Kureys büyüklerinin bizzat kendi itiraflarından anlaşıldığı gibi, Onlar Hz. Muhammed'in hakikaten peygamber olduğuna inanıyorlar, fakat kendilerine tealluk eden sebeplerden dolayı Peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Bu hususta vârit olan rivâyetlerden bir ikisini sunmak kâfi gelecektir.

a) Hz. Ali (kerremellaahu veche) den Süfyan es-Sevrî hazretlerinin rivâyet ettiklerine göre: bir gün Ebu Cehil peygamberimizle karşılaşınca O'na: «İnan ki ey Muhammed biz sana yalancı demiyoruz, fakat getirdiklerine inanmıyoruz» demiştir.

b) İbnü Ebî Hâtem'in, Yezid-il Medeni'den rivâyet ettiğine göre: Hz. Peygamber Ebu Cehil ile karşılaşınca tokalaşmışlardır, bunu gören bir adam peygamberimiz gittik-

ten sonra, Ebu Cehil'e: 'nasıl oluyor da o dininden olmıyanla tokalaşıyorsun? deyince, Ebu Cehil: «Vallahi ben pek âlâ biliyorum ki Muhammed elbette hakikî nebîdir, fakat Azdî Menaf oğullarına ne zaman tâbi olduk ki!» demiştir.

c) Hâris ibni Âmir, Peygamberimize: «Ya Muhammed! Vllahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat biz sana uyarsak yerimizden olacağız, bundan dolayı iman etmiyoruz.» demiştir.

d) İbni Cerir'in Süddi'den rivâyet ettiğine göre: Ahnas ibni Şurayh Ebu Cehil'e gelerek, Ya Ebal-Hakem! Muhammed hakkında bana doğruyu söyle, işte görüyorsun burada senden başka bizi dinliyen bir Kureysli daha yoktur, Muhammed sâdik mıdır, kâzib midir? demiş, bunun üzerine Ebu Cehil Yazık sana, Vallahi Muhammed elbetteki sâdiktir, Muhammed hayatta yalan söylemiş değildir, fakat Kusay oğulları sancaktarlığı aldılar, Kâbe'nin muhâfazası ve hacıların sâkiliği de onlara âid; şimdi peygamberliği de alınca diğer Kureyslilere artık ne kaldı? demiştir.

Bu rivâyetlerden ve bizzat âyetlerden anlıyoruz ki Peygamberimize isyan bayrağını çeken müşriklerin ekserisi O'nun hakiki peygamber olduğuna inandıkları halde, şahsî menfaatları ve şeytanî muannitlikleri dolayısıyla Allah'ın apaçık âyetlerini red ve inkâr etmişlerdir. Müşrikler böylece Hz. Muhammed'in (aleyhisselâm) peygamberliğini aynı zamanda hem tasdik, hem de inkâr ederek kendi kendilerini tekzip etmek gibi bir ziddiyet ve tezathık içinde, o düşmanlık hırslıyla, hem peygamberimize, hem ona inananlara ve hem de İslâm dinine karşı yapılabilecek her türlü hezeyânı yapmaktan geri kalmamışlardır.

İlâhî teselli'nin bu asâleti Cenâbı Peygamberin (s.a.v.) gönlünde istene ntesiri tam mânâsıyla göstermiştir. Zâten teselli olarak söylenen sözlerin haricindeki hakikatlere tetâbuk etmesi şarttır, yoksa o sözler çocuk avutmak için söylenen sözlerden ileri geçmez. Kur'an'ın Kalplere şifa olması sebeplerinden biri de işte bu hakikatleridir.

4 — Başa gelen türlü musibet ve üzüntülere karşı insanın sabırlı ve metânetli ola-

bilmesi, tesellinin mühim kısımlarından biridir. Allahü Teâlâ peygamberine işte bu sabrı en güzel bir şekilde işar ettirmektedir:

«CELÂLİM HAKKI İÇİN SENDEN ÖNCEKİ PEYGAMBERLER TEKZİP OLUNDULAR DA O TEKZİP VE EZÂ EDİLMELERİNE, YARDIMINIZ GELENE KADAR SABRETTİLER.»

Şu halde bu eziyetler ve sıkıntılar yalnız Ona has değil, Peygamberliğin icâbidir, bütün peygamberlere de aynı şekilde eziyet edilmiş, azap çekmişlerdir. Hiç üzülmeyen sabıra devam etmek lâzımdır, dâvâ ve cihad yürütülecektir.

5 — Sabrın sonu selâmettir kâidesince; Cenâbı Hak da: YARDIMIMIZ GELENE KADAR SABRETTİLER. demesiyle yardımın, sabırdan sonra hemen geldiğini ifâde etmişlerdir. Bütün peygamberler aynı şekilde sabır etmişler, yani üzüntülere eziyetlere yenilmeyip sebat ve azimetle cihâda devam etmişler dâvâdan dönmemişler, sonunda Allah'ın yardımı onlara yetişmiştir.

Bu hakikatlerden çıkan mühim bir netice Peygamberimizin gönlündeki bütün üzüntüleri tamâmen silip götürdüğü gibi O'nun kalbini Çelik gibi bir irâde çok kuvvetli bir metânet, sonsuz sabır ve sebatla doldurup taşırmasıdır.

O netice şudur: Bütün peygamberler aynı sıkıntıları çektiklerine göre ve kendisi de bizzat işin içinde olduğuna göre, demek ki mühim dâvâ sâhiplerinin bu sıkıntıları görmeden muvaffak olmalarına imkân yoktur. Bu yolun yolcuları ve kıyâmete kadar Hak ve hakikatların nâşir ve mudâfileri, sıkıntılar mengenerinde sıkılmadıkça, üzüntü, azap, işkence, gam ve kederlerle rendelenmedikçe Tefviki ilâhinin sırrına eremiyeceklerdir.

Değil mi ki: O Allah'm sevgilisi ve iki Cihan serveridir!? Değil mi ki: Allah O'na: Ey habibim Muhammed dile benden ne dersen, hemen yerine getireyim demiştir!?. O değil mi Allahu-Teâlâ'nın «SEN OLMASAYDIN YOK MU! EY HABİBİM MUHAMMED, YARATMAZDIM BU KÂİNATI EĞER SEN OLMASAYDIN» dediği sevgili Resûlü!?.

Bir keresinde de; Kureys O'na karşı şiddetini artırdığı, kan revan içinde bırakarak;

O'na fazla eziyet etmeye başladığı sıralarda; Cebrâil gelerek: *Ey Muhammed! Rabbin sana selâm ediyor...* «Dilerse, onları evleriyle beraber altını üstüne getirerek helâk ediverelim» diyor, ... diler misin?.. dediği zaman; *EY ALLAH'IM! SEN KAVMİMİ HİDÂYET ET, ÇÜNKÜ ONLAR BİLMEZLER.* demişti. o halde bütün bu çileler, üzüntüler, eziyet ve azaplar neden di??.. Muhakkak ki bir hikmet için... O bütün Âlemler'e Rahmet olarak gönderilmiştir, Peygamberliği ile ebed devam edecektir, ve Kıyamet'e kadar onun bu ilâhî emânetini devam ettirecekler olacaktır... Öyle ise her türlü eziyet ve sıkıntılara, hiç üzülmeyen ve yılmayan nasıl göğüs gerileceğini, nasıl sabır ve sebatla dâvâ'ya hizmete devam edileceğini bizzat kendi şahsında tatbik ederek onlara göstermesi ve öğretmesi lâzımdı, Habibin habib'e cefâ etmesinden daha tatlı ne olabilir ki!

Gelsin her türlü ezâ küffârın sülâlesinden
soyundan,
Dönmem zerre kadar Hak ve Hakikat
yolundan.

6 — İlâhî nur damlaları bu altıncı maddede o çelik irâdeyi, sebat ve azimeti daha da derinleştirerek sarsılmaz bir İMÂN hâline getiriyor; hem de kıyâmet'e kadar hiç değişmeyecek bir İMÂN. haline:

«ALLAH'IN VÂADİNİ VE SÖZLERİNİ DEĞİŞTİREBİLECEK BİR KUVVET KATIYYEN YOKTUR, ÖNCEKİ PEYGAMBERLERİN HABERLERİNİ DE MUHAKKAK KI ÖĞRENMiŞ BULUNUYORSUN!..» Bu tâbirler öyle kuvvetli tabirler ki: değil mânâları; sâdece o mânâların zarfları olan cüm-

leleri sanki çelikten birer kalıp gibi insanın dâvâsına olan inancını, azîmet ve imânını kat kat çelikleştiriyor, ona İlâhî iman suyu veriyor. Allah'ın Hakikat yolcuları vaadettiği sözleri değiştirebilecek bir tek kudret katiyyen yoktur, eğer ibret almak istersen ey Muhammed —ey Muhammedî — önceki peygamberlerin — ve kavimlerin — haberlerine söyle bir göz atıver yeter.

7 — Yedinci maddede vazife ve mes'ûliyetin tahdidî var, yalnız Allah'a dönüş var, korkunç bir üslûp var burada:

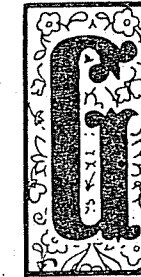
«EĞER ONLARIN. DÂVÂNDAN YÜZ ÇEVİRMELERİ —yani İslâm dinini kabul etmemeleri— SANA ÇOK AĞIR GELİYORSA —gücüne gidiyor ve seni çok mahzun ediyorsa— HAYDİ YAPABİLECEKSEN YERİN DİBİNE BİR TÜNEL AÇARAK VEYA SEMÂYA MERDİVEN KURARAK ONLARI İMÂNA GETİREBİLECEK BİR KUDRET VE MUCİZE GÖSTER DE GÖRELİM BAKALIM!?»

Sübhânellah; Habibin habib'e karşı ne tatlı bir itâb, ne hoş bir tehdid, ne doyulmaz tatlı bir çıkışıdır bu!.. Onu vâsıf etmekten, bana öyle geliyor ki bütün diller âcizdir. Burada İMÂN Kâidesi var, TEVHİD var, bir tek, yalnız ve yalnız BİR TEK ALLAH var. Her şey ve her kâin ancak ve ancak O'nun irâdesi, O'nun izni ve müşâdesiyle olacaktır. Hidâyet ve kurtuluş yalnız O'nun elindedir. Fakat O, büyüklerin en büyüğü, merhametlilerin en merhametlisidir. Kurtuluşu ve muvaffakiyeti dilediği kuluna Rahmet ve RUBUBİYYET'ile gene O bahşedecektir.

Neşriyat, Tahlil, Tenkid

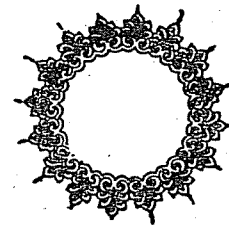
İslâm'da Zekât Müessesesi Hakkında

Bekir TOPALOĞLU
İst. Yük. İslâm Enst.
Öğretim Üyesi

EÇMiŞ çağlara nisbetle ilmin ve tekniğin pek ileri merhalelere eriştiği asrımızda —hiç olmazsa— bazı milletlerin müreffeh olduğunu görüyoruz. Fakat çoğunluğuyla dünya milletlerinin refah içinde bulunduğunu, daha önemlisi bütün insanlığın mes'ud olduğunu söylememize imkân yoktur. Eskilerimiz zenginliğin âhiret yönü için: «helâl ise hesabı var, haram ise azabı var» derlermiş. Öyle görünüyor ki, bugünün zenginliği daha dünyada iken güçlükler ve musibetler getirmektedir. Çünkü zenginliği elde etmek için bir taraftan manevî saik olan arzu sonsuz bir ihtiras halini almış diğer yandan ona vâsıl olabilmenin vasıtaları sayılamıyacak kadar çoğalmıştır. Çağımızın umumî vasfı olan kıskançlığın içini kasp kavurduğu yirminci asır insanı, ihtiras ateşleri içinde kendisini servet toplama meydanına atmakta, onun ucu bucağı bulunmayan dolambaçlı yollarında ömrünü tüketmektedir. Şüphe yok ki böyle bir hâlet-i ruhiye içinde bulunan zenginlerin servetinde başkalarının da hakkı bulunduğunu kendiliğinden düşünmesine imkân yoktur. Burada ferdin ve dolayısıyla cemiyetin imdadına yetişecek olan, İslâm dininin getirdiği malî ibadetlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in hârikülâde beyanları içinde şu iki âyet — mevzumuz bakımından — ne kadar dikkati çekmektedir: «insanlar arasında öylesi var ki dünya hayatı hakkındaki sözleri hoşuna gider, hatta sözlerinin özüne uyduğuna dair Allah'ı da şahid tutar. Halbuki o, düşmanların en amansızıdır. O, yeryüzünde işbaşına geçti mi fesat çıkarmaya çalışır, ekini ve nesli bozmaya uğraşır. Allah ise fesadı sevmez. (1)

Bu yüce ifadede tasvir edilen bozguncu bir tip vardır. Bozmak istediği iki şeyden biri «ekin», diğeri «nesil» dir. Ziraat her asırda olduğu gibi bugün de iktisadî hayatta büyük bir önem taşımaktadır. Âyet-i Kerîm'yi tefsir ederken bu ana faktör yanında sanayî ve ticaret... gibi diğer unsurları da düşünebilir ve «tümüyle iktisadî hayatı bozmak» manasını anlayabiliriz. Âyetle bahsedilen neslin bozulmasının çağımızda en bariz manası, KÜLTÜR HARBİ'dir. O halde Kur'an-ı Kerîm, ondört asır önce iş başına geçen, iktidarda bulunan insanların «İKTİSAD» ve «KÜLTÜR» yoluyla kendi arzularını başkalarına kabul ettirmeye çalışacaklarını; başka bir deyişle iktisad ve kültür harbinin milletler arasında yaygın bir hâl alacağını bize haber vermiştir. Bu önemli gerçeği mukaddes kitabımızdan öğrendikten ve realitede gördükten sonra İslâm dininin Zekat, Kurban, Fitre gibi mâlî ibadetleri emredilişinin önemini bir kat daha anlamış oluyoruz.

H. Peygamberin saadet asrı vahy ve nur asrıdır. İlâhî ta'limat vahy yoluyla o yüce peygambere bildiriliyor, onun vasıtasıyla de insanlara tebliğ ediliyordu. Resul-i Ekrem (s.a.v.) efendimiz, vahyi sözle tebliğ ediyor, yine söz, fiil ve hareketleriyle de onu tefsir ve tatbik ediyordu. Onun mübarek sözleri, fiilleri ve tasvipleriyle (takrirleriyle) İslâm'ın amelî sahası, yani fıkıh teşekkül etmiştir.

Resûlullah (s.a.v)den sonra Ashab devri gelmiştir. İslâm fütühatının hızla geliştiği bu devirde Ashab-ı Kiram karşılaştığı yeni meseleleri, halletmek için Kur'an ve Sünnete başvuruyor, çözümünü bunlarda açıkça bulamadığı meseleler için icihad ediyordu. Yeni problemlerin çözümünü Kur'an'dan ve Sünnet'ten dolayısıyla çıkarmak demek olan icihad, İslâm fıkıhı için, merkezi vahy (Kur'an ve Sünnet) olan bir daire çizmiştir.

Ashab'dan, o ideal nesilden sonra Tâbiîn geldi. Tâbiîn ashabin yolunu tuttu: Sürekli inkişaf eden dünya halinin çeşitli hukukî meselelerinin çözümünü Kur'an'da ve Sünnette bulamamışsa ictihada baş vurdu. Böylece aynı merkezin etrafına daha geniş bir daire çizdi.

İslâm tefekkür tarihini incelediğimiz takdirde görürüz ki, müteakip iki üç devir içinde aynı metod devam etmiştir: Bir taraftan hayat inkişaf ediyor, İslâm dünyasında çözüm bekliyen yeni yeni meseleler zuhur ediyor; diğer yönden Hz. Peygamber, Ashab ve Tâbiîn'in sünnetine uyan İslâm âlimleri meselelerin çözümünü Kur'an'dan, Sünnetten, İcma'dan, Ashabın ve Tâbiîn'in kavillerini tercih etmekten çıkarıyor; bu arada vahy nurundan istifade ile icihad ediyor ve aynı merkez etrafında olmak üzere daireyi daha da genişletiyordu.

Hicrî dördüncü-beşinci asırdan itibaren manzara değişmiştir. Hayat yine devam ve inkişaf etmektedir. Fakat âlemlerin himmeti zayıflamış, İslâmî ilimlerde duraklama başlamıştır. Ortaya çıkan yeni meselelerin çözümü için eski ulemanın metodu kullanılacağına terk edilmiş, bunun yerine onların sözlerinin yorumlanmasına başlanmış, muhtemel olmaları manalara alınmış, müsaid bulunmadıkları sahalara çekilmiştir.

Aradan on asır geçmiştir. Dünyanın veçhesi değişmiş, yepyeni bir hayat tarzı başlamış, değişik problemler ortaya çıkmıştır. Şimdi takip edilecek iki yol vardır: Ya Hz. Peygamber efendimizin, Ashabının, Tâbiîn ve haleflerinin yolu takip edilecek: Kur'an'da, Sünnet'te, İcma'da,

Ashab, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn kavillerinde açıkça bulunmayan, büyük müctehidlerin halletmediği meseleler için aynı kaynakların ışığı altında istinbat, istihrag ve ictihadda bulunulacak veya müteahhir devirlere ait fıkıh eserlerinin metinleri —sanki vahy mahsulü imiş gibi— zorlanacak, tefsir ve te'vile tabî tutulacak ve onlardan hüküm alınacaktır. Bu sonuncu yol elbette merkezi vahy olan, Ashab, Tâbiîn ve halefleri tarafından çizilip geliştirilen dairenin dışına çıkan bir yoldur.

Öyle inanıyorum ki Dünya'nın sonunun geldiğine, bugün-yarın başımızın üzerine çökmekte olduğuna inanmayan ve binaenaleyh yaşamak arzusunu kaybetmeyen bir Müslüman âlim birinci yolu tercih edecektir. O, bu metotla İslâm'ın yaşayan ve yaşatan bir din olduğunu isbat edecek, Kur'an'dan Sünnet'ten, İslâmî nass ve kaynaklardan ta'viz vermeden, lüzumsuz ve densiz reform iddialarına da düşmeden önüne çıkan yeni meselelere yeni çözümler bulacak ve İslâm'ın hayatiyetini devam ettirecektir.

«İslâm'da Zekât Müessesesi» adıyla kaleme alınan Zekat, Fitre ve Kurban hakkında araştırmaları ihtiva eden eser İslâm'ın hayatiyetini devam ettirme yolunda atılmış müsbet bir adım teşkil etmektedir. Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümü «Zekât'ın mana ve önemi» hakkındadır. Zekât'ın farziyeti kitap ve sünnete göre önemi, veren ile alan açısından ve toplum yönünden zekâtın ehemmiyetini işleyen bu bölüm kendi hudutları içinde geniş ve tatminkâr bir bilgi vermektedir. İkinci bölüm Nisab'a tahsis edilmiştir. Nisab-ı gına, Fitre ve Nisab'ı, Kurban ve Nisab'ı ile Nisab-ı istigna gibi ana mevzuları ve bunlardan teferru' eden bir çok meseleyi ihtiva eder. Bu arada «Öşür ve Haraç topraklarının zekât bakımından günümüzdeki durumu» altın ve gümüş nisabı, günümüzdeki fitre miktarı gibi asırlarca ihmal edilmiş, işlenmeye muhtaç mevzular üzerinde vukufu durulduğunu, eldeki imkânlar nisbetinde isabetli görülen neticelere ulaşıldığını özellikle kaydetmek isterim.

Kitabın üçüncü bölümünü teşkil eden zekat'ın verileceği yerler ma'lum sekiz sınıfı ihtiva eder. «Müellefe-i kulûb» ve «Allah yolunda» masraflerinin güzel işlendiğini söylemeliyiz. Dördüncü ve sonuncu bölümde zekatın devlete verilmesi, zekatın toplanması ve organizesi, vergi ve zeka tile zekata müteallik diğer meseleler üzerinde durulmaktadır.

İlk önce İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünden mezuniyet tezi olarak kaleme alınan ve bilâhare genişletilerek görülen şekle vasıl olan «İslâm'da Zekat Müessesesi», doğrusu, yeni, ciddi, orijinal, yazarına ilmî çalışma ve kabiliyet yönünden istikbal va'deden bir eser olmaya hak kazanmıştır. Kitabın yazarı Yunus Vehbi Yavuz'u memleketimize olgun, ağırbaşlı ve bilgili bir çok ilim adamı yetiştiren muhterem pederi gibi, kendisinin de yüce dinimize hâdim olmasının ve bu hayırlı başlangıcın ardında devam etmesini temennî ederim.

Sorunuz söyleyelim

SUALLER ve CEVAPLAR

Ramazan
ARSLANBABA

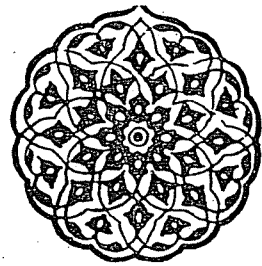
OLU'dan Sümer Camii İmam-Hatibi Sayın Ramazan AĞAÇLITEPE'nin sorduğu yedi sorudan üçünün cevaplarını geçen sayımızda vermiştik. Muhterem kardeşimizin kalan dört sorularının cevaplarını da sırasıyla şimdi sunuyoruz.

«4 — Bir erkeğin, evlenmesi câiz olan bir kadınla tokalaşması veya böyle bir kadının elini öpmesi câizmidir?»

Hayır, değildir. İslâm, insanın fitrî özelliklerini dikkate alarak emirler getirmiştir. Şehvet, insanda fitrî bir nimet ve cevherdir. Beşer neslinin kesilmemesi için gerektir. Ancak, ondan yararlanmanın yolunu, bu ni'meti bize ihsan eyleyen Keremli Rabbimiz elçileri ve kitapları aracılığı ile öğretmiştir. Bunlara uymakta insanlık için bir kayıp ve zarar aslâ konusu değildir. Ama bu esasları horlayıp kulak arkası eden, bu emirleri gaye, hedef ve yararların anlayıp dinlemeden bunlara aldırmanın fertlerin ve toplumların ahlâkî ve manevî kayıpları çok büyük olmuştur.

Kadına saygı, onu önden yürütmek ve elini sıkıkmakla gerçekleşemez. Onu sokağa düşürmemeyi, emtiâ ve esyâ sürümü için hoyratca ve bayağıca sergilememeyi bilmek ve onu millet analığı gibi çok mümtaz olan tahtında tutup, şehvet doyum aracı olmak gibi bir düşüştan koruyacak ahlâkî tedbirleri almak lâzımdır.

İşte İslâm bu yüksek ve güzel amaçlarla, birbirleri ile evlenmeleri câiz olan kadın ve erkeklerin tokalaşmalarını, el sıkışmalarını yasaklamıştır. Sıkışan eller gönüllere sevgi sekinin postalarıdır. Musâfaha, (tokalaşma) bu sebeple (erkek erkeklere - kadın kadınla) sünnet kılınmıştır. Peygamberimiz: «Birbiri ile kavuşan iki müslüman; musâfahada bulundularını

daha ayrılmadan bağışlanırlar.» (1) ve «Musâfaha sevgiyi artırır.» (2) buyurmuşlardır.

Yabancı kadınla el sıkışmak, hele bu sırada şehvet duymak, dıştan kardeşçe görünümlü bir muâşeret işinin içten behîmî duygulara büründürülmesi olup fitne-fesâd âmilî, riyâkârâne ve haramdır. Bu konuda delîlimiz olan hadislerden bazılarını bilmenizde fayda görürüm.

1 — İmam-ı Ahmet, Nesâî, İbn-i Mâce'nin Ümeyme binti Rakîka'dan rivayet ettikleri bir hadis-i şerifde, kadınların Efendimize bîat için geldiklerinde şirk koşmamak, ma'rufu terketmemek üzere sözle bîat ettikleri ve musâfaha etmek istedikleri zaman Efendimizin: «Ben kadınlarla tokalaşmam.» (3) buyurdıkları bildirilmektedir.

2 — Taberânî ve Beyhâkî'nin Ma'kıl bin Yesâr (r.a.)dan rivâyet ettikleri bir hadis-i şerifde, Efendimiz şöyle buyurmuşlardır: «Sizden birinizin başına keskin bir silahla vurulması, helâl olmayan bir kadına dokunmasının (azâbından) daha ehvendir.» (4)

3 — Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre (r.a.)dan rivâyet ettikleri bir hadis-i şerifde harama bakmak gözün, yürümek ayakların, dinlemek kulakların, fuşiyat söylemek dil'in zinası olarak belirtilmekte ve: «E'înin zinası ise tutmaktır.» (5) buyurulmaktadır.

Sorunuz üzerinde istediğiniz mâlumâtı ve arzuladığınız tatmîni bulmuş olmanızı umarım.

«5 — Seâdet-i Ebedîyye adlı eserde kâğıt paralardan zekât verilmiyeceği yazılıyor. Bu doğrumudur?»

Doğru değildir. Kâğıt paralar alma gücü yönünden altın ve gümüşe eşittirler. Milyarlık varlığı kâğıt para olan birini zekâttan muaf tutup, sergisindeki sermayesi ancak nisâb tutarı olan gerçiyi zekât borçlusu kılan bir hükümdür bu. Bu hüküm aynı zamanda zekâtın hikmet-i teşriiyyesine (konuş gayesine) de aykırı düşer yanlış, hattâ zararlı bir hükümdür.

Muhterem Diyanet İşleri Başkanlığı makamının sözünü ettiğimiz eserdeki yanlışları düzelten bir broşürü vardır. Bulup okursanız yararlanırsınız ve orada sorunuzla ilgili bilgiler bulabilirsiniz.

Kur'ân-ı Kerimde zekât için mutlak mal, varlık yâni servet esas alınmıştır. Kenz âye-

ti'nde altın ve gümüşün zikredilmesi, zekâtın yalnız bunlara tahsisi anlamına almaz. Nitekim zekâtlık, öşürlük mâl çeşidi çöktür. Onun için zekât şundan bundan değil, mutlak maldan, servetten lâzım gelir ve bu servet banknot şeklinde de olabilir. Şu Âyet-i celîle bu konuda açık delildir: «Onların mallarında, isteyen ve (utancından dilencilik etmeyen) yoksulun da bir hakkı vardır.» (6)

Burada mal buyuruluyor, kâğıt para veya madenî para değil.

«6 — Buralarda hac'dan gelenlerin elinin içi öpülüyor, bunun anlamı nedir ve câizmidir?»

Hemen kaydedelim ki; hacın farzları, vâcipleri, sünnetleri, mendupları ve bunların ikmâli cümlesinden olarak böyle bir şey yoktur, emredilmemiştir. Yâni İslâm Şeriatî «hacının elinin içini öpeceksin» diye bir mendup dahî koymamıştır. Şu halde bunu yapmamakta hiç bir ma'nevî sakınca kayıp ve noksan yoktur, düşünülemez.

Ancak, maddî çıkar ve hasıs istekler uğruna el-etek öpüp meddahlık ve şakşakçılık etmek, riyâkârâne -dıştan- saygı göstermek, dalkavukluk, insanları ölçüsüz övüp putlaştırmak, günahsız, kusursuz, hatâsız ve ma'sum sanarak ve sayarak hükmetmek ve Allah(cc..) huzurundaki gibi fânilerin önünde el bağlayıp eğilmek ve bu anlamda el öpmek de dînimizde kesinlikle haramdır.

Nitekim İslâmın büyük âlim ve hakîmi Kâdî İlyâz Şifâ-i Şerifde naklettiği bir hadis-i şerifde Hz. Ebû Hüreyre (r.a.)den naklen şöyle söylüyor:

«... Adam Peygamberimizin elini öpmeye yeltendi, Efendimiz elini çekti ve şöyle dedi: Bunu (el öpmeyi) Acemler melîklerine (krallarına) yaparlar. Ben ise bir melîk değilim.» (7)

Demek ki öpen, Allah için öpmek niyet ve şuurundan uzak oldukça, bu gibi davranışlar câiz değildir. Ancak uhrevî kaygılarla el öpülebilir. Zikrettiğimiz hadisî serhederken Şifâ şerhinde Aliyyülkârî şöyle der: «Birinin elini ilim ve salâhından dolayı öpmek müstehaptır.» (8) ve Hz. Ali (r.a.) şöyle buyuruyorlar: «Babanın, çocuğunun elini öpmesi bir şefkattir. Çocuğun babasının elini öpmesi bir ibadettir.» (9)

Ana babaların, âlimlerin ve hocalarının elini öpmek câiz olup, bugün buna —yukarıda zikrettiğimiz şart ve kayıtları unutmadan— hacceden müslümanın elini de öpmekte beis yoktur denebilir.

* * *

«7 — Kendisi Hanefi olan bir kimseye, her hangi bir mes'eledede Şâfi'iyye uyararak amel etmek câizmidir?»

Bu sorunuz, üzerinde çok söz söylemek gereken pek önemli bir konudur. Mezhepler, tâbirleri mezhep imamlarının anlayışları ve tâbillerinin bu konudaki doğru-yanlış tutumları, taklid, telfik ve nihayet tevhid. İşte sorduğunuz soruya istediğimiz cevabı verememiz, yani tam gerçeği söyleyememiz, şu yukarıdaki konuların iyi bilinmesi şartı ile mukayyedir.

Böyle bir bildirmeye ise sütun müsâit değildir. Fakat bu bilgiye ihtiyac o ölçüdedir ki; taklid, telfik, ittiba' ile tevhid mes'elelerini ve İslâm amel ve itikadında mezheplerin yerini aslâ tam ve aslına uygun olarak bilmeyen günümüz müslümanına bu konuda fetva vermek yersizdir. Çünkü bu, onu, loş bir odadan zifri karanlığa yedivermekten farksızdır.

Bildirelim ki; bir şeyin câiz olup olmadığının sorulabilmesi için o şeydeki iki ithalden birinde Allah ve Resûlünün râzı olmayacakları şaibesi bulunmak gerekir. Uyulan (ittiba olunan) Resûl-ü Ma'sum (s.v.) Hz.leri ve muazzez sahâbesinden her hangi biri ise, bu uymada yedici, imamlardan hangisi olursa olsun fark yoktur ve sorumluluk, günah, caiz olup olmama söz konusu değildir. Çünkü Rabbimiz bize Peygamberimize uymayı emretmiş. (Âli İmran sûresi, 31. âyet) Peygamberimiz de kendi pâk sünnetleri ile beraber, ashâbından da dilediğimize uyabileceğimizi buyurmuşlardır. Bu konuda sayısız hadis-i şeriflerden bir örnek:

«Ashabım, (doğruya, gerçeğe, iyiye ve güzelle sizi yöneltmekte pusula mesabesinde) yıldızlar gibidirler. Hangisine uyarsanız, hidayetlesinizdir.» (10)

Fakat ittiba olunan görüş ya kitapda, ya sünnette ya da ashâbın yolunda olana aykırı ise, bu gidışde, hiç bir ehl-i sünnet mensûbu amel ya da kelâm mezhebi imamını rehber ve yedici, taklid olunan görmek veya göstermekte hayır ve isabet yoktur. Çünkü bu

muhterem imamlar, her şeyden evvel bize, Resûl-ü Raûfa ve ashab-ı güzînine evvelâ uymayı öğretmekte imamdırlar. Mezhebimiz olan Hanefiyyenin ilk ve en büyük imamı Hz. İmam-ı A'zam: «Hadîs sahih olunca işte benim mezhebim odur.» (11) buyurmuşlardır.

Sözünü ettiğimiz şuurla Ehl-i Sünnet mezheplerinden herhangi bir amel mezhebine bağlı olan bir müslümanın, meselâ Hanefî ise herhangi bir mes'eledede Şâfiî hüküm ve anlayışına göre amel etmesinin sakıncasız olması tabiidir. Ancak bu taklîdin, eşref-ül ulûm olan fıkıh ilminin muhterem pîrleri selef âlimlerince tesbît olunmuş on kadar şartı vardır ki, burada izahı güçtür. Bu konuda: 1 — Tenvîrul Kulûb, (Şeyh M. Emin El-Erbîli.) 2 — Merhum Ahmet Hamdi Akseki'nin hazırlayıp Sebîlürreşâd Kütüphanesinde neşrolunan (1332 İstanbul) Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i; 3 — El-Mizânül Kübrâ (Abdül Vahhab-ı Şârânî) adlı kıymetli eserleri okumanızı tavsiye ederim.

Selâm ve sevgiler.

* * *

Muhterem Okuyucularımızdan R. AĞAÇ-LİTEPE kardeşimizin sorularının cevapları hayli uzunca olduğundan sizlerden gelen bir çok sorunun cevabını gelecek sayımıza —yine istemiyerek— bırakmak zorunda kaldım. Gelecek sayımızda daha çok soruya daha kısa cevaplar sunmak istek ve dileğiyle hepimize selâm, sevgi ve saygılar. Hoşça kalınız.

1. B. İ. İlmihali, Ö. N. Bilmen, S. 470, 1964 İst.
2. Mev'izatül Mü'minin, Şeyh Muhammed Cemâlüddin Kâsîmî, S. 151, Mısır.
3. Hükümül İslâm Fil Musâfahatil Mer'etil Ecnebiyyeti, Muhammed el-Hâmîd, S. 5, Hamâ.
4. En-Nisâiyyât, S. 51, ha. Nu. 50, Şeyh Muhammed Sâlih Forfor, Dımaşk, 1966.
5. Muhtasar S. Müslim, Hâfız Münzirî, Küveyt, 1969-1388 basımı, C. 2, S. 249, Ha. Nu. 1850.
6. Ez-Zâriyât, 19
7. Eş-Şifâ Bi ta'rifi Hukûkil Mustafa, C. 1, S. 103. 1304 İst. Kâdi İyaz.
8. Şerhüş Şifa, C. 1, S. 294, 1304, İst. Aliyyulkârî
9. İslâm Terbiyesi, S. 175, 1972, İst. O. Şekerci
10. Eş-Şifâ Bi ta'rifi Hukûkil Mustafa, C. 2, S. 45
11. a) Reddül Muhtâr, İbni Âbidin, C. 1, S. 70
b) Aynı Sözün İmam-ı Şâfiice de söylendiğini açıklayan kaynak, bkz. Tenvîrul Kulub, S. 400, Mısır 1381, Muhammed Emin Erbilli.